

Tahılın Jeopolitiği: Rusya, Savaş ve Yeni Bir Düzen

The Geopolitics of Grain: Russia, War and a New Order

Güler ÜNLÜ*

Özet

Uygarlık tarihinde yerleşik yaşamın ilk ehlileştirilen besini olan tahıllar, beslenmenin toplumsal yaşamın, ticaretin, sanatın ana teması olarak kullanılmışlar, üretim faaliyetinin temeli olmuşlardır. Bugün dünyada yaklaşık 9 milyar ton bitkisel üretim gerçekleşmekle birlikte bu üretimin %30-35'ini (yaklaşık 3 milyar ton) tahıllar oluşturmakta ve bu ürün grubu pek çok ülkede günlük kalori ihtiyacının önemli bir kısmını karşılamaktadır. Tarımsal alan sabit kalırken, nüfusun artması, yaşam sürelerinin uzaması, ulaşım imkanlarının çeşitlenmesi, nüfusun kolay yer değiştirebilir hale gelmesi, göç eden nüfusun bir kısmının üretim faaliyetinden çekilerek tüketici konumuna gelmesi gibi faktörler, tahıl arz ve talebi üzerinde etkili olmuştur. Gıdanın geçmişten bu yana süregelen hayati önemi, bu faktörlerdeki hızlı değişimle birlikte arttıkça tahılların kullanım alanları da çeşitlenmiş, geleneksel beslenme rollerinden farklı olarak finansal piyasalar için değerli bir metaya dönüşmüşlerdir.

Tahıl üretiminin tüm tarihsel yolculuğu içinde 21. yüzyıl diğer dönemlerden farklı olarak krizlerin kronik hale geldiği bir zamana işaret etmektedir. İklim değişikliği ve aşırı hava olayları üretimin doğasını değiştirmiş, risk unsurları fiyat dalgalanmalarını desteklemiş, 2007-2008 döneminde dünya, neredeyse en geniş çaplı gıda krizi sınavını vermiştir. Bu tarihten itibaren tahıl sektörü finans piyasaları ile daha entegre hale gelirken aynı zamanda önemli üretici ve ihracatçı ülkelerdeki siyasal, ekonomik, sosyal gelişmelere karşı duyarlılığı artmıştır.

Tüm bu hızlı değişim süreci devam ederken 2020 yılında yayılmaya başlayan Covid-19 salgını, gıda ürünlerinde yerleşik tüm algıları yerinden etmiş, tedarik zincirleri bozulmuş, gıda güvenliği dünya gündemine oturmuştur. Henüz salgın devam

* Dr., Ankara-Türkiye, gulerunluau@gmail.com, <https://orcid.org/0000-0002-4774-4897>

Geliş/Submitted: 25.03.2024 | **Kabul/Accepted:** 24.06.2024

Atıf/Cite: Ünlü, G. (2024). Tahılın Jeopolitiği: Rusya, Savaş ve Yeni Bir Düzen. *Publicus*, (1). 151-212.

ederken 2022 yılı Şubat ayı sonu itibariyle baş gösteren Rusya-Ukrayna savaşı tahıl politikalarında yeni bir dönüm noktası olmuş, enerji ve tahıl üzerinden yeni bir kutuplaşma ve yeni bir düzen inşası başlamıştır.

Rusya ve Ukrayna, tahıl ürünleri açısından bakıldığında 2023/24 dönemi itibariyle dünya buğday ticaretinin %33'ünü, arpa ticaretinin %28'ini ve mısır ticaretinin %16'sını gerçekleştirmektedir. Tahıl üretimini ve ihracatını 2000'lerin başından bu yana istikrarlı bir şekilde arttıran Rusya, özellikle Ortadoğu ve Kuzey Afrika ülkeleri için ekonomik ve siyasi öneme sahip olan buğdayın lider ihracatçısı durumundadır. Son 25 yıl içinde güçlendirdiği pozisyonu, dünya tahıl fiyatlarını Rusya'nın aldığı kararlar ve tedbirlere karşı hassas hale getirmiştir. Özellikle 2007-2008 krizinden bu yana gıda krizi kaygısı dünya ekonomisinin gündeminden düşmemişken pandemi ve savaşla birlikte gıda güvenliği, ulusal ve uluslararası politika belgelerinin vazgeçilmez maddesi haline gelmiş, iki önemli ihracatçı ülkenin girdiği savaş, tahıl, siyasal, ekonomik ve diplomatik bir pazarlık nesnesi, bir milli güvenlik sorunu haline getirmiştir.

Söz konusu gelişmeler ışığında bu çalışmanın amacı, 21.yüzyılın başından itibaren tahıl piyasasında gücünü pekiştiren Rusya'nın, bilhassa savaş sonrası belirginleşen baskın konumunun, gıda üzerinden küresel piyasalarda yol açtığı paradigma değişikliğinin ortaya konmasıdır. Sonuç göstermiştir ki, tahıl, beslenmenin ötesinde üretim ve ihracat potansiyelini elinde bulunduran ülkeler açısından önemli bir ekonomik ve siyasal dönüştürücü güç unsurudur. Bu güç, bugün Rusya'nın elinde, tarım ve gıda üzerinden küresel piyasa düzeninden bir kopuş eğilimini başlatmıştır. Küreselden bölgele kayan, korumacı politikaların sesinin yükseldiği, kamusal müdahale mekanizmalarının ekonomi politikalarına yeniden davet edildiği yeni bir düzen şekillenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Tahıl Politikası, Gıda Güvenliği, Rusya-Ukrayna Savaşı, Korumacılık, Bölgeselleşme

Abstract

Throughout the history of civilization, grains have been among the first domesticated food sources, serving as the foundation of nutrition, social life, trade, and the arts. Grains have been the cornerstone of production activities. Today, approximately 9 billion tons of plant-based production occur globally, with grains constituting 30-35% (around 3 billion tons) of this output. This product group meets a significant portion of daily caloric needs in many countries. Factors such as population growth, increased life expectancy, diversification of transportation options, greater mobility of

populations, and the transition of a portion of the migrant population from producers to consumers have all influenced grain supply and demand. The critical importance of food, which has persisted since ancient times, has only grown with these rapid changes, leading to an expansion in the uses of grains. Beyond their traditional role in nutrition, grains have become valuable commodities in financial markets.

The 21st century, distinct from other periods in the historical journey of grain production, marks a time when crises have become chronic. Climate change and extreme weather events have altered the nature of production, supporting price volatility and leading to what was nearly the most widespread food crisis during the 2007-2008 period. Since then, the grain sector has become more integrated with financial markets, while simultaneously becoming more sensitive to political, economic, and social developments in major producer and exporter countries.

During this rapid transformation, the Covid-19 pandemic, which began spreading in 2020, disrupted established perceptions of food products, broke supply chains, and brought food security to the forefront of the global agenda. As the pandemic continued, the Russia-Ukraine war that erupted at the end of February 2022 marked a new turning point in grain policies. It initiated a new polarization and the construction of a new order based on energy and grain.

As of the 2023/24 period, Russia and Ukraine collectively account for 33% of the world's wheat trade, 28% of barley trade, and 16% of corn trade. Since the early 2000s, Russia has steadily increased its grain production and exports, becoming the leading wheat exporter, particularly significant for the Middle East and North Africa. The strengthened position Russia has built over the past 25 years has made global grain prices sensitive to its decisions and measures. Concerns about food crises, which have remained on the global economic agenda since the 2007-2008 crisis, have only intensified with the pandemic and the war, making food security a crucial item in national and international policy documents. The conflict between these two major exporting countries has turned grain into a political, economic, and diplomatic bargaining tool and a national security issue.

In light of these developments, this study aims to highlight the paradigm shift in global markets driven by Russia's strengthened position in the grain market, particularly evident post-war. The findings demonstrate that grains, beyond being a source of nutrition, are a significant economic and political transformative power for countries with substantial production and export potential. Today, this power is in the hands of Russia, initiating a trend towards a departure from the global market order through agriculture and food. A new order is taking shape, characterized by a

shift from global to regional, the rise of protectionist policies, and the re-invitation of public intervention mechanisms into economic policies.

Keywords: Grain Policy, Food Security, Russia-Ukraine War, Protectionism, Regionalization

Giriş

Tarım, insanlık tarihinin en eski uğraşlarından biridir. Tarihsel yolculuğu içinde aldığı form, zamana ve mekana göre değişim sürekliliği içermektedir. Özellikle ekonomik ve siyasi koşulların etkisi altında tarımsal politikalar da yeniden şekillenmektedir. İlk ehlileştirilen besinler olması nedeniyle tarım kavramının içeriğini uzunca bir süre büyük ölçüde tahıllar oluşturmuştur.

Tahıllar, tarımsal üretim sınıflandırmasında bitkisel üretim kategorisi altında tarla bitkileri kısmında yer alan buğday, arpa, mısır, yulaf, çeltik gibi ürünlerin ortak adıdır. Tarihsel olarak temel tüketim maddesi olan ekmek, algımıza ilk gelen tahıldan elde edilen mamul madde olmakla birlikte, zaman içerisinde makarna, bisküvi, içki gibi pek çok şekilde tüketilir hale gelmiştir. Diğer taraftan yine ilk keşfinden bu yana hayvan yemi olarak kullanımı da yaygın olmuştur.

155

Tarihsel olarak incelendiğinde özellikle buğday, yerleşik toplumların bir sembolü niteliği taşımaktadır. İçinde bulunduğu koşullara göre uygarlık göstergesi, sabit bir alanda üretim yapılması ile bir devletin sınırları, bir toplumun göçebelikten ayrılmış olduğunun belirtisi, kanun metinlerinde kullanılan bir araç, bereketin sembolü olarak tanrısal gücün emanet edildiği yerleşik bir toplum hayatını kutsayan bir gösterge (Scott, 2021, s. 22) gibi pek çok kimlik tahıllara atfedilmektedir. Toplumlar karmaşılaştıkça, üretim arttıkça, çeşitli devletlerin toprak üzerinde örgütlenmesinde de tahıl ekim alanları ölçüt olmuştur. Üretim fazlasının oluşmasıyla birlikte oluşan artığın birikim aracı olarak kullanımı, değişime konu olması, iş bölümü ve toplumsal örgütlenmenin unsuru haline gelmesi çeşitli ekonomik sistemlerin gelişimi için zemin hazırlamıştır (Şahinöz, 2011, s. 3). Bilhassa sanayi devrimi ile birlikte üretim ve verimde yaşanan artış, geçimlik olarak yapılan tahıl üretiminin niteliğini de dönüştürmüş, üretim ilişkileri değişirken tahıllar sanayi üretiminin hammadde haline gelmiş, değişim değeri ön plana çıkmıştır.

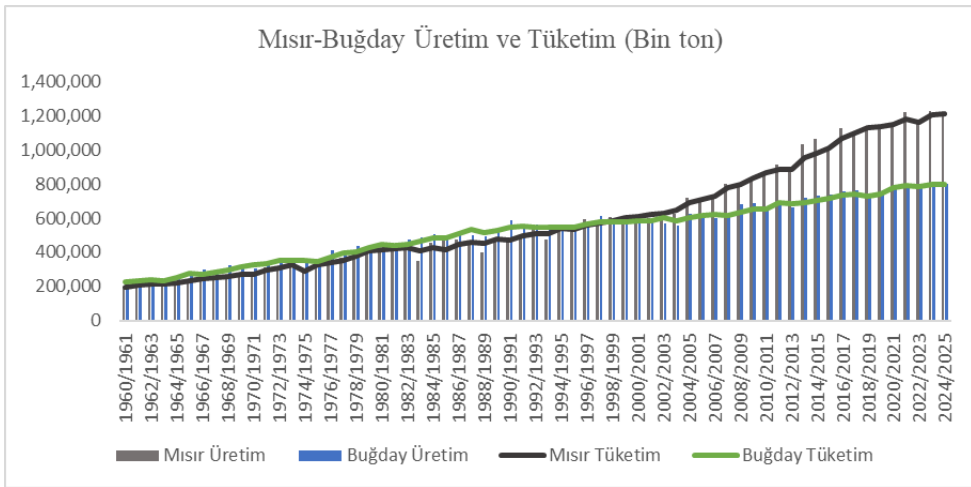
Nüfusun ve üretimin artması, sanayideki gelişim, uzak mesafe ticaretin yoğunlaşması, kapitalist ekonominin tarım ve sanayi ilişkisini temel alan hızlı ilerleyişi, piyasa için üretimi öne çıkarmış, tahıllar da bu sürecin bir parçası olmuşlardır. Diğer yandan 1960'lı yıllarda Güney yarımkürede giderek yaygınlık kazanan açlık ölümleri ve üretimi arttırma gayreti, temel gıda ürünlerinde verimliliği ve üretimi arttırmayı hedefleyen yeşil devrimle sonuçlanmış ve verimi yüksek buğday, mısır, pirinç tohumları bilhassa Hindistan gibi yüksek nüfuslu ülkelerde üretim artışını beraberinde getirmiştir. Ancak bu verim artışının ön gerekliliği, söz konusu tohumları belirli bir paket dahilinde kullanmak olmuştur. Tarım ilaçları, sulama, gübre ve bunlara erişimi sağlayacak finansman kaynakları beklenen verimin alınması için ana kriterlerdir. Dolayısıyla dünyada önemli bir verim artışı gerçekleşirken aynı zamanda gübre, tarım ilaçları, tohumluklar ve tarımsal ekipmanın birlikte üretildiği çok uluslu şirketler için bir pazar alanı oluşmuştur. Özellikle 1980 sonrası neoliberal dönemle birlikte çok uluslu şirketler, pek çok ülkede varlığını pekiştirmiş, modern girdilerin üretim ve tedarik sürecinde monopol haline gelmişlerdir (Şahinöz, 1990).

Çok uluslu şirketlerin yükselişi, tahıl ticaretinin sınırlı sayıdaki bu büyük şirketlerin elinde toplanması, tohumdan sofraya kadar her aşamayı kontrol eden şirket yapıları, tahılların insan gıdası ve hayvan yemi olmasının yanı sıra yakıt olarak kullanımı, hatta tahılların şirketlerin yatırım portföyünde finansal bir yatırım kalemi haline gelmesi, 1980 sonrası öne çıkan önemli gelişmeleridir. ABD tarafından olgunlaştırılan bu aşamada politika belirleme gücü ve örgütlenmenin koşulları devletlerden piyasaya geçmiş görünmektedir. Gelişmiş ülkeler, 1980 ve 90'lı yıllar boyunca içerde üreticilerine verdikleri desteklerle dünya pazarlarına tahıl ürünleri ihraç ederken, gelişmekte olan ülkeler DTÖ'nün çizdiği kurallar çerçevesinde düşük maliyetli ithal ürünlerin tüketicisi haline gelmişlerdir (McMichael, 2009, s. 285).

Dünyada 2023 yılı itibariyle yaklaşık 9 milyar ton bitkisel üretim bulunmakla birlikte ABD Tarım Bakanlığı (USDA, 2024a) verilerine göre bunun 2,8 milyar tonu tahıllardan oluşmaktadır. Tahıl üretiminin ilk beş ürünü arasında mısır (toplam tahıl üretimindeki payı %44), buğday (%28), pirinç (%18), arpa (%5) ve sorgum (%2) gelmektedir. Dünya üretiminden aldıkları pay itibariyle tahıl politikalarını önemli ölçüde etkileyen iki ürün, mısır ve buğday olarak karşımıza çıkmaktadır. Dünya tahıl üretiminin %18'i çeltik olmakla birlikte önemli üretici ülkelerin Asya kıtasında toplanmış olması ve tüketimin büyük kısmının yine aynı coğrafyada gerçekleşmesi nedeniyle dünyanın geri kalan bölgeleri açısından etki alanı daha kısıtlı kalmaktadır. Buna karşın buğday ve mısır dünyanın çok daha büyük bir kısmında temel gıda hammaddesi ya da mamul madde girdisi olarak kullanılmaktadır (USDA, 2024a).

Dünya mısır üretimi 2023 yılı itibariyle 1,2 milyar tondur ve yaklaşık aynı miktarda tüketim rakamına sahiptir. Buğday ise 788 milyon ton üretilmiş ve 798 milyon ton tüketilmiştir. Aşağıdaki grafik yıllara göre artan üretim ve tüketim rakamlarını iki önemli tahıl ürünü için göstermektedir.

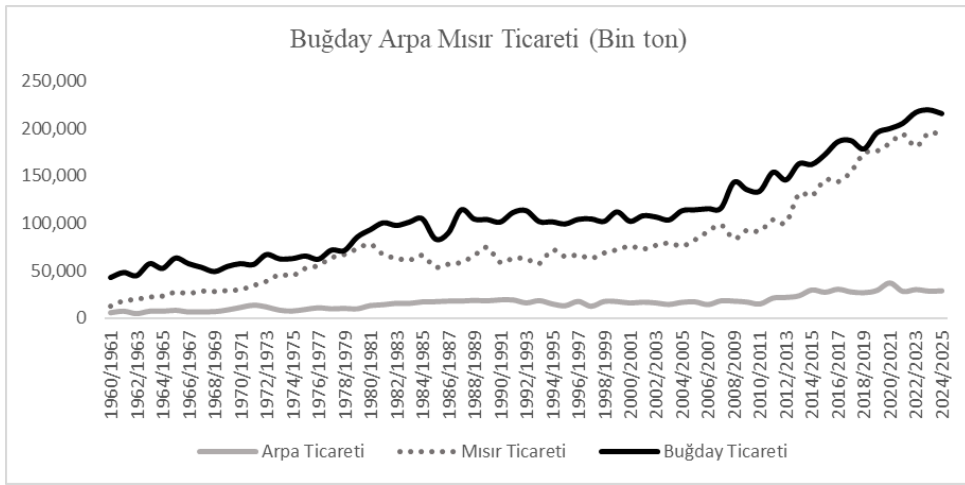
Grafik 1: Dünya Mısır ve Buğday Üretim - Tüketimi

Kaynak: USDA, 2024a

Grafikten izleneceği üzere 2000'li yılların başından itibaren mısır üretimindeki artış dikkat çekmekte, buğday üretimi ile arasındaki makas açılmaktadır. Bunun temel nedeni Genetiği Değiştirilmiş Organizma (GDO) teknolojisinin tarımsal üretiminde kullanımının yaygınlaşması, mısır ve soya fasulyesi gibi ürünlerde hızlı bir verim artışını beraberinde getirmesidir.

Grafik 2: Dünya Buğday, Arpa ve Mısır Ticareti

Kaynak: USDA, 2024a

Grafik 2 ise özellikle mısır ve buğdayda artan ticaret eğilimini yansıtmaktadır. Dünya buğday ticareti 1960 yılında 43 milyon ton iken, 1980 yılında 93 milyon tona, 2000 yılında 102 milyon tona ve 2023 yılında 219 milyon tona yükselmiştir. Dünyada üretilen buğdayın 2023 yılı itibarıyla %28'i ticarete konu olmaktadır. Mısır ticareti ise 1960 yılında 13 milyon ton iken 1980 yılında 78 milyon tona, 2000 yılında 76 milyon tona ve 2023 yılında 195 milyon tona yükselmiştir. Dünyada üretilen mısırın %16'sı ticarete konu olmaktadır (USDA, 2024).

Artan üretim, tüketim ve ticaret, ithalatçı ve ihracatçı ülkeler arasında bir gıda bağımlılık ilişkisini de beraberinde getirmiştir. Tablo 1'de yer verilen ihracatçı ülkeler özellikle buğdayda üretim maliyeti düşük,

gelişmiş ekonomilere sahip, tarımsal finansmanda kendine yeterliliği olan, arz fazlasına sahip ülkelerdir. İthalatçı ülkeler ise toprak yapısı ya da iklim koşulları nedeniyle dezavantajlı, küçük ölçekli üretim yapan, tarımsal finansmanı yetersiz, üretim maliyetlerinin yüksek olduğu ülkeler olarak değerlendirilmektedir. Mısırdaki ise ana ihracatçılar özellikle GDO kullanımının yaygın olduğu Güney ve Kuzey Amerika ile yakın coğrafyasındaki ülkelere düşük maliyet ve navlun avantajı ile daha uygun fiyattan ürün satabilen Karadeniz ülkeleridir.

Tablo 1: Bölgelere Göre Dünya Buğday ve Mısır Ticareti

Buğday İthalatçısı İlk 5 Bölge		Buğday İhracatçısı İlk 5 Bölge	
Kuzey Afrika	30,900	Karadeniz Havzası	83,985
Ortadoğu	31,100	Kuzey Amerika	45,495
Güneydoğu Asya	29,225	Avrupa Birliği	37,000
Sahra Altı Afrika	26,745	Okyanusya	20,025
Doğu Asya	25,240	Güney Amerika	12,954

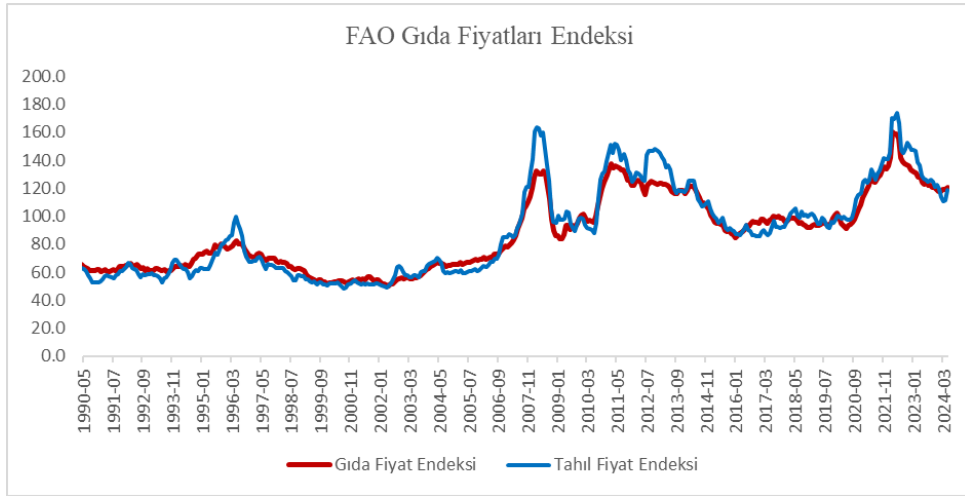
Kaynak: USDA, 2024. Birim: Bin Ton

Mısır İthalatçısı İlk 5 Bölge		Mısır İhracatçısı İlk 5 Bölge	
Doğu Asya	54,745	Güney Amerika	91,541
Kuzey Amerika	24,935	Kuzey Amerika	56,463
Avrupa Birliği	21,000	Karadeniz Havzası	32,436
Ortadoğu	20,470	Avrupa Birliği	4,400
Güneydoğu Asya	17,985	Sahra Altı Afrika	4,053

Kaynak: USDA, 2024a. Birim: Bin Ton

Dünya ticaretinin giderek birbirine bağımlı hale gelmesi, tüm dünyada gıda fiyatlarını hassas hale getirmiş, bu durum gıda fiyatlarında eşzamanlı dalgalanmalar ile sonuçlanmış ve gıda krizleri 21. yüzyılın kronik bir unsuru halini almıştır (McMichael, 2009, s. 285). Dünya ölçeğinde 2007/08 sezonunda deneyimlenen gıda krizi ve peşi sıra takip eden gıda krizleri, neoliberal değişimin, hızlı küresel entegrasyonun ve iklim değişikliğinin de eşlik ettiği, tarım ve gıda sektöründeki “acil durum” sinyalleridir. O tarihten itibaren arzda yaşanan daralma neticesinde ülkeler dönemlik dış ticaret tedbirleri alsalar da bunların geçici olduğu görülmüş ve gıda fiyatlarındaki dalgalanmalar devam etmiştir. Grafik 3’te yer alan FAO Gıda Fiyatları Endeksi, 1990 yılından 2024 yılına kadar olan süreçte gıda ve tahıl fiyatlarındaki değişimi göstermekle birlikte 2007/08 krizinden itibaren ani fiyat tepkilerinin daha kronik hale geldiğini ortaya koymaktadır (FAO, 2024).

Grafik 3: FAO Gıda Fiyatları Endeksi (1990-2024)

Kaynak: FAO, 2024.

Timmer (2008, s. 9), gıda fiyatlarındaki dalgalanmaların nedenleri sınıflandırmış ve bu sınıflandırmada öngörülebilir ve öngörülemez nedenler ayrımını yapmıştır. Buna göre etkisi düşük ve etkisi yüksek olarak ayrılan nedenler aşağıdaki şekilde tablolastırılmıştır.

Tablo 2: Gıda Fiyatlarında Dış Etkenler

	Arz Yönüyle	Talep Yönüyle
Düşük etkili değişkenler	- Tohum teknolojisi - Sulama - Ekilen alan - İklim Değişikliği - Bilgi ve yönetim becerileri	- Nüfus artışı - Gelir artışı - Beslenme ve tüketim tercihi değişiklikleri - Et ve hayvancılık ekonomisi
Yüksek etkili değişkenler	- Hava koşulları - Hastalıklar - Belirli bir ürünün ekim/hasat alanındaki değişim - Yakıt maliyeti - Gübre maliyeti	- Döviz kurları - Spekülasyon - Biyoyakıtlar - Panik alımları ya da stokçuluk - Devletlerin ticaret ya da stok politikaları

Kaynak: Timmer (2008, s. 9)

Tabloda yüksek etkili değişkenler kategorisinde yer alan maddeler 21.yüzyıl itibariyle daha sık görülmeye başlanmıştır. Nitekim 2020 yılından itibaren COVID-19 salgını ile başlayan, 2021 tarımsal kuraklığı ile devam eden ve 2022 yılında Rusya-Ukrayna savaşı ile bugüne kadar gelen süreç, yüksek etkili değişkenler kategorindeki maddelerin neredeyse tamamını içermektedir.

COVID-19 salgını, bir süreliğine üretim ve tüketim eğilimlerini değiştirmiştir. Arzın bol olduğu yerden kıt olduğu yere gönderilmesinde aksamaların olacağı korkusu özellikle ithalatçı ülkelerin stoklama eğilimini arttırmış, spekülatif fonlara yatırım yoğunlaşmış, gıda enflasyonu körüklenmiştir. İthalatçı ülkeler olası

risklere karşı gıda güvenliği konusunu gündemine almışken, 2022 yılı başında Rusya-Ukrayna arasında başlayan savaş, temel gıda hammaddelerinde fiyatları, dünyada daha önce görülmemiş seviyelere çıkarmış, tahıl-gıda politikaları milli güvenlik konusu haline gelmiştir.

Tahılı müzakere konusu edinen bir savaş deneyimi, dünya genelinde ticaret ve tedarik yöntemi algısını yerinden oynatmış, kendine yeterli olabilmek ve/veya temel gıda hammaddelerinde sürdürülebilir hammadde temini meselesi, dünyanın öncelikli gündem maddesi olmuştur. Savaşın ekonomiler üzerinde yarattığı şok ve tedirginlik tahılın petrol kadar stratejik bir emtia olduğu algısını yerleştirmiştir. Ana buğday ithalatçısı ülkelerde başta ekmek olmak üzere buğday ve mamulleri ekonomik ve siyasi istikrarın sembolü olarak görüldüğünden, tahıl fiyatlarındaki dalgalanmaların etkisi siyasi düzlemde de karşılığını bulmuştur.

Dünya buğday üretim ve ticaretinde 21. yüzyılın başından itibaren Rusya'nın yükselişi dikkat çekmektedir. Dünya buğday ihracatının 2023 yılı itibarıyla yaklaşık %25'ini Rusya tek başına gerçekleştirmektedir. Tablo 1'de görüldüğü üzere buğday ithalatında önde gelen ilk iki bölge Kuzey Afrika ve Ortadoğu ülkeleridir ve bu ülkeler buğday ihtiyacını önemli ölçüde Rusya'dan temin etmektedir. Nitekim altında başka kronik nedenler de olmakla birlikte tüm dünyada etkisini çarpıcı bir biçimde hissettiren 2007/08 dönemindeki ilk küresel ölçekli gıda krizi Rusya'daki tarımsal kuraklık ve üretim kaybı sonrasında ortaya çıkmıştır.

Bu çalışmada, 21. yüzyılın ilk çeyreği itibarıyla tahılda bir jeopolitik merkez ve "süper güç" haline gelen Rusya'nın, özellikle savaş deneyimi sonrasında dünya tahıl piyasasında güçlendirdiği pozisyonu ile gıda üzerinden küresel tahıl pazarlarında neden olduğu paradigma değişikliğini açıklamak amaçlanmaktadır. Zemini belirginleşen bu yeni sistem yalnızca tahıl ticaret ilişkilerini değil, ulusal ekonomi politikalarını da şekillendirmekte, mevcut kapitalist sistem içinde

piyasanın işleyişi kendine özgü yeni bir görünüme bürünmektedir. Bu yeni düzen küresel olan yerine bölgesel olanla, sınırsız serbest piyasa yerine devlet müdahalelerine izin veren korumacı politikalarla karakterizedir.

Bir İnceleme Nesnesi Olarak Tahıllar: Tarihsel Arka Plan

Antropologlar ve tarihçiler, insanlığın toplayıcılıkla beslendiği dönemi MÖ 500.000'e kadar götürmektedirler. Ancak, bilinçli bir şekilde besin üretimine geçişin tanımlandığı dönem olan Neolitik Devrim ya da tarım devrimi, genellikle MÖ 12.000 ile 10.000 arasına konumlandırılmaktadır (Childe, 2009, s. 37). Bu dönemde, insanlar yerleşik yaşama geçiş yapmaya başlamışlardır. Neolitik devrimle birlikte, tahılların yabanıl ataları artık evcilleştirilmiş ve bilinçli bir şekilde üretim çabalarına konu edilmiştir. Bu durum, yerleşik tarım toplumlarının oluşmasının ilk aşamasını temsil etmektedir.

163

Tahıl, zamanla yerleşik toplum tarafından, uygarlığın, devlet olmanın sabit bir alanda üretmeyi sürdürmenin, kanunların ve dinlerin simgesi olarak değerlendirilmiş, yerleşik toplumu göçebe toplumdaki ayırmanın ya da tanımlamanın bir unsuru olarak kullanılmıştır. Çiftçilikle uğraşanlar, avcı-toplayıcılara olduğu gibi göçebelere göre üstün sayılmış, mitolojik kaynaklarda kutsal görülen tahıl, üretici yerleşik nüfusa tanrısal bir güç tarafından emanet edilmek suretiyle bu üstünlük sembolleştirilmiştir. Devletin oluşumuna ilişkin tartışmaların içinde tahılların evcilleştirilmesine yer verilmektedir. Evcilleştirme gıda kaynaklarının uygun ekim alanlarında yoğunlaşmasını sağlamış ve nüfusun bu alanlarda toplanmasına yol açmıştır.

Diamond, 1987 yılında yayınlanan “The Worst Mistake in the History of the Human Race” (İnsan Irkının Tarihinde En Kötü Hata) isimli makalesinde avcılık/toplayıcılıktan yerleşik düzene geçişin beraberinde getirdiği sorun alanlarını ortaya koymakta ancak yine de insanlığın neden yerleşik tarımı avcılık-toplayıcılığa tercih ettiğini izah

etmektedir. Yerleşik tarım, daha çalışarak daha fazla gıda elde etmenin yolu olarak görülmüş, tahılların diğer kök bitki ve meyvelere göre daha verimli olduğu anlaşılmıştır. Bu verim ve toplu alanda üretim sayesinde daha düşük yaşam kalitesiyle de olsa daha fazla nüfus beslenebilmiştir. Ayrıca avcılık ve toplayıcılığa göre kadınların doğum sayısı da sıklaşmış, nüfus artmaya devam etmiştir. Daha fazla gıda üretmek ile nüfus artışını kısıtlamak arasında kalan insanoğlunun gıda bolluğunu tercih ettiği ifade edilmektedir. Ancak bu tercih Diamond tarafından tarihteki en büyük hata olarak yorumlanır. Zira açlık, savaş ve zorbalığın artan gıda üretimi ile birlikte geldiği, derin sınıf ayrılıklarına yol açtığı, bilhassa tahılların avcılık dönemindeki protein tüketimine göre basit kalori olduğu, çiftçileri sınırlı sayıda ürüne bağımlı kıldığı ve o ürünün üretim eksikliğinde açlık riskinin olduğu, artan üretimle birlikte artan nüfusun ve ardından artan ticaretin bulaşıcı hastalıkların yayılmasına yol açtığı tartışılmaktadır (Diamond, 1987).

Scott'un tahıl hipotezi olarak sunduğu bir başka yaklaşımda ise, devletlerin oluşumunda tahılın neden önemli olduğunun altını çizilmekte ve "tahıl devletleri" ibaresinin içeriğini ortaya konmaktadır. Scott'a göre klasik devletler tahıllara dayandırılmakta, bunun nedeni olarak da yalnızca tahılların yoğunlaştırılmış üretime uygun olması, vergi için bir araç olması, vergi olarak el koyulabilmesi, kadastro ölçümünde kullanılması, uzun süre saklanabilir olması gibi özellikler gösterilmektedir. (Scott, 2021, s. 22, 26, 33-34).

Selçuklulardaki ikta ve Osmanlı'daki tımar sistemi, devletin toprak üzerine askeri ve mali örgütlenmesinde buğdayın araçsallığını göstermesi açısından önemli örneklerdir. Tımar sisteminin temelini oluşturan miri toprak rejiminde, miri topraklar tahıl üretimi yapılan alanlardan oluşmakta ve devletin mutlak mülkiyet alanı altında tasarruf edilmektedir. Ordu ve şehirlerin beslenmesi tahıl üretimine ve bunun vergilendirilmesine dayandığından, sosyal ve ekonomik

politikalar toprağa ve tahıla dayanmaktadır (İnalcık, 2020, ss. 246-247). Öte yandan buğdayın tarımsal ekolojisi yoğun kümelenmeler için de elverişli bir ortam hazırlamakta, yönetimin mekânsal zeminini de oluşturmaktadır.

Devlet olma yolundaki bir örgütlenme yapısının gelişmesi ya da devlet oluşuktan sonra varlığının sürdürülmesi, üretimin artmasını gerekli kılmakta, bu artışa bağlı olarak ticaretin dahil olduğu daha geniş ilişkiler ağı ortaya çıkmaktadır. Artı ürünlerdeki artış, üretici kesimin dışında kalan ve sayıları giderek artan nüfusun tüketim ihtiyacını karşılamak için sürdükçe, tarımla uğraşan nüfus bu üretim artışı ile başa çıkabilmek için yalnızca bu faaliyeti yürütmeye odaklanmaktadır. Böylece toplumda statülerin konumu ayırt edilir hale gelmekte, katmanlaşma başlamakta, üretimin bir kısmı vergileyme tabi olmakta, yöneten ve yönetilen kategorisi belirginleşmektedir (Claessen ve Skalnik, 1993, ss. 289-290).

Tarımsal üretimin ekonomiyi dönüştürebilme yeteneği üretim fazlası ile gerçekleşmektedir. Bu fazlanın/artığın birikim aracı olarak kullanılması, değişim ekonomisinin bir parçası olması, işbölümüne konu edilmesi ve toplumsal örgütlenmenin bir unsuru haline gelmesi, uygarlık aşamalarında birer adım olarak karşımıza çıkmakta, farklı ekonomik sistemler için temel hazırlamaktadır. Tarımsal fazlanın ekonomik ve sosyal yapılardaki etkisi ise üretimin biçimine, araçlarına, aktörlerine göre farklılaşmış, her ülkede farklı ilişkilerle kendini göstermiş, ilkel toplumlardan gelişmiş kapitalist ekonomilere uzanan ekonomik sistemler içinde şekillenmiştir (Şahinöz, 2011, s. 3).

Sanayileşme öncesi dönem, tarımsal üretim ve ticaret temelinde şekillendiğinden toprak düzeni, toprak sahipliği, toprağı kullanmak ve işlemek ve topraktan elde edilen ürün sayesinde orduları doyurmak dünya tarihinde pek çok halkın konumunu şekillendirmiştir. Sanayi devrimi ile birlikte tarımsal üretim ve ilişkiler farklı bir boyuta taşınmış olsa da sanayi devrimi öncesi dönemde tarım sektöründeki

gelişmelerin sanayi devrimini mümkün kıldığı savı genel kabul görmektedir.

Kuşkusuz, bu tartışma içinde öne çıkan çeşitli görüşler bulunmaktadır. Adam Smith, kentlerin gelişmesinin temelinde tarımsal fazlanın yattığını savunmuş, toprak sahiplerinde rant aracılığıyla biriken gelir fazlasının ekonominin diğer kesimlerine aktarılacağını öne sürmüştür. Karl Marx ise, sermaye birikiminin ve sanayileşmenin arkasında yatan gücün tarımsal artık olduğunu vurgulamıştır. Benzer şekilde, Celso Furtado da tarımsal artığın, sermaye birikiminin ana unsuru olduğunu savunmuştur. Simon Kuznets, tarımsal fazlanın sanayileşmenin ilk adımı olduğunu belirtirken, Paul Baran ise ekonomik kalkınmanın başlangıcı olarak kabul etmiştir. Tüm bu görüşlerin ortak noktası, bir ülkenin ekonomik kalkınmasının temelini tarımdan elde edilen gelirlerin oluşturabileceği yönündedir (Şahinöz, 2011, s. 54).

Sanayi Devrimi, geçimlik tarımı farklı bir konuma taşımış ve üretim ile verimlilik önceki dönemlere göre belirgin bir hızla artmıştır. Üretimin nüfusla orantılı artması, üretim ilişkilerinde de değişimlere yol açmıştır. Artı ürün kavramı ve bunun sahipliği üzerinden ortaya çıkan ilişkiler, tarımın doğasını ve tahılların işlevini değiştirmiştir. Bu dönemlerde, insan beslenmesi ve hayvan yemi olarak bilinen tahıllar, işgücü maliyetlerinin yanı sıra sanayi üretiminin hammaddesi olarak da önem kazanmış ve değişim değeri öne çıkmıştır.

Sanayi devriminin ardından ulaşım imkanlarının artmasıyla birlikte tarımsal ticaret ve koloniler ile kurulan ilişkiler şekillenmiştir. İngiltere başta olmak üzere Avrupa ulusları tarımsal ticaret ilişkilerinin merkez aktörleri olmuşlar, kolonilerle kurdukları bağ üzerinden buğday ve et ithal edip koloni topraklarında üretimi örgütlemek için sermaye ve işgücü ihraç ettikleri bir sistem oluşturmuşlardır. Tahıllar, bu süre zarfında Avrupa’da toprağından ayrılıp kentlerde çalışmaya başlayan işgücünün düşük maliyetlerle beslenmesi işlevini de üstlenmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dekolonizasyon sürecinde bağımsızlığını kazanan ülkelerin kalkınmasına öncelik verilmiş, ABD ve Avrupa'da tahılta oluşan arz fazlası az gelişmiş ülkelere kalkınma programları kapsamında gıda yardımı olarak gönderilmiştir. Böylece tahıl ticareti yoğunlaşmış, kitlesel üretim ve tüketim artmış, entegre tesisler etrafında tarım sanayisi gelişmeye başlamıştır. Ekonomik faaliyetlerin tarımda yoğunlaştığı az gelişmiş ülkelerde kalkınma programları, tarımsal kalkınma ile özdeşleştirilmiş, tarımsal üretimi ve verimliliği arttırmak kalkınma önceliği olarak belirlenmiştir.

Kapitalist ekonomi, tarım ve sanayi ilişkisi üzerinden geliştikçe, merkez-çevre ilişkisi de derinleşmiş, ticaret yoğunlaşmış, piyasa için üretim öncelikli hale gelmiş, eşitsiz bir gelişmenin nüveleri oluşmuştur. Gelişmişlik düzeyleri arasında açılan fark, kolonilerle kurulan ilişkiler, savaşlar, krizler vb dünya ticaret dengesi üzerinde etkili olmuş, kapitalizmin içinde bulunduğu faza göre tahıl politikaları şekillenmiştir.

Neo-liberal politikaların yükselişi, 1980 sonrası tahıl politikaları üzerinde de etkili olmuştur. Uluslararası kuruluşlar ve çok uluslu şirketler, ulusal politikalar ötesinde politika yapıcı başat aktör haline gelmiş, üretim ve ticareti yönlendirme gücüne erişmiştir. Eşitsiz büyüyen bir dünya ekonomisinde güçlü devletlerin kuralları ve kullandıkları kavram setleri pekiştirilmiş, bu yapı içinde tahıllar geleneksel beslenme rolünün dışında yeni işlevler üstlenmiştir. Örneğin, petrole alternatif bir kaynak olarak tahıldan elde edilen biyoyakıtların kullanımı yaygınlaştıkça petrol ve tahıl fiyatları arasında korelasyon artmıştır. Bu fiyat bağıntısı, tahılın karlı bir yatırım aracı olmasını sağlamış, bu ürün grubu giderek finansallaşmıştır. Piyasalarla gıdanın bu entegrasyonu tahıl sektörünü ekonomik, sosyal ve siyasal koşullar karşısında daha kırılgan hale getirmiş, stratejik temel gıda hammaddelerinde gıda güvenliği sorgulanmaya başlamıştır. Nitekim

21.yüzyıl başından itibaren yaşanan gıda krizleri, bu piyasalarının hassasiyetini ortaya koymuştur.

Tahıl sektörü için 2007/08 gıda krizi bir kırılma noktası olmakla birlikte hakim piyasa düzeninden bir kopuş yaratmamış aksine risk unsurları finansal piyasaları besleyerek mevcut ilişkileri derinleştirmiştir. Ancak 21. Yüzyılın ilk çeyreğinin sonuna doğru önce pandemi, ardından Rusya-Ukrayna savaşı, mevcut sistemden kopuş sinyallerini vermeye başlamış, korumacı politikaların serbest piyasa koşulları içinde uygulandığı karma bir sistem ortaya çıkmıştır. Tahıl bu noktada karşımıza pazarlık nesnesi, savaşı finanse eden bir araç ve milli güvenlik meselesi olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bugün geline aşamada tahıl politikalarını uzun vadede şekillendiren unsurları ortaya koymak, bunların seyrine ilişkin bilgileri paylaşmak, tarihsel-mekânsal bağlantıları kurmak ve Karadeniz'deki savaşın etkilerinin okunması açısından yardımcı olacaktır.

Tahıl Politikalarına Etki Eden Temel Göstergeler

Tahıllar 2023 itibariyle dünyada ekimi gerçekleştirilen tarım ürünlerinin %50'sini, üretimin de %30-35'ini oluşturmaktadır. İnsan beslenmesinin ve hayvan varlığının önemli bir kalori girdisini teşkil eden tahıllar, toplumlardaki ekonomik, sosyal ve siyasal süreçlerden etkilenmekte ve onlarla birlikte bir değişim süreci geçirmektedir. Nüfusun artması, göç hareketleri, sanayi ve teknolojiye kaydedilen ilerleme, verim artışı, iklim değişikliği, ekonomi politikalarındaki değişim gibi pek çok faktör tarım sektöründe ve dolayısıyla tahıl politikalarında bir değişimi de beraberinde getirmektedir.

Geçtiğimiz yüzyılda tarım ve gıdayı etkisi altına alan gelişmeler, 21. yüzyıl itibariyle derinleşmiş ve daha geniş kitleleri etkiler hale gelmiştir. Değişimin izlendiği önemli alanlardan biri nüfus yapısıdır. Uzayan yaşam süresi ve artan nüfus, gıda talebini ve dolayısıyla tarım kaynakları üzerindeki baskıyı arttırmıştır (Tansey, 1994, s. 5). Tarımsal

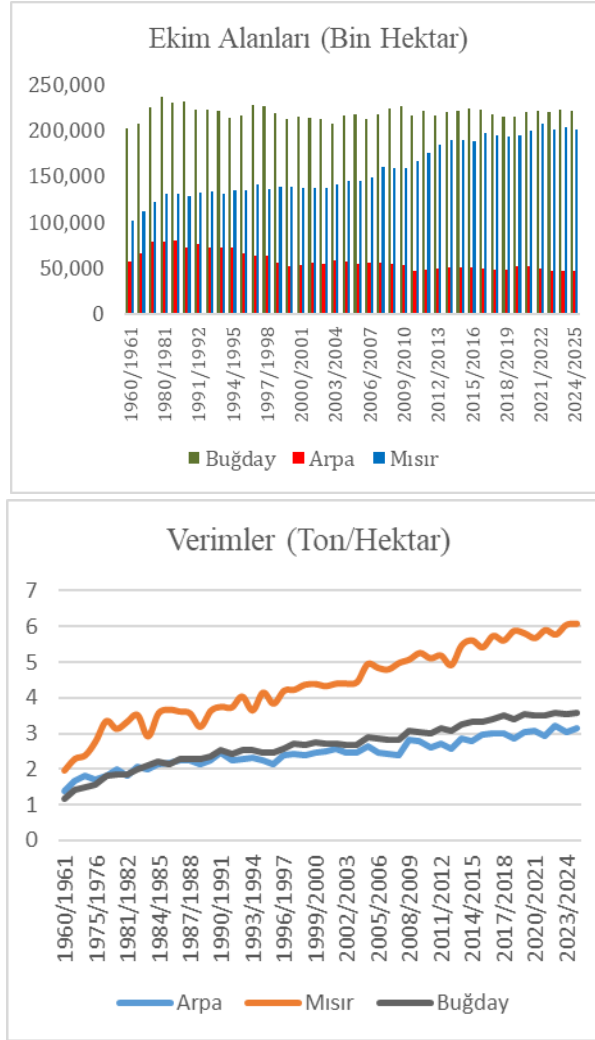
ürünlerin üretim miktarının ne olması gerektiği, tüketim ile doğru orantılıdır. Sanayi ya da hayvansal tüketimin yanı sıra insan tüketimi için ne kadar gerekeceğine nüfus karar vermektedir. Dünya nüfusu 1990 yılında 5,3 milyar kişi iken 2023 yıl ortasında 8 milyar kişi olarak açıklanmıştır. Nüfusun 2050 itibariyle 9,7 milyar kişiye ulaşması beklenmektedir (United Nations, 2023). Dolayısıyla artan nüfusu besleme kaygısı temel gıda hammaddelerinin üretim ve tedarik edilmesi üzerinde de bir endişe oluşturmaktadır.

Nüfus artışı ile orantılı olarak dünya tahıl üretimi 1990 yılında 1,8 milyar ton iken 2023 itibariyle 2,8 milyar tona yükselmiştir. Tüketim de aynı şekilde 1,7 milyar tondan 2,8 milyar tona çıkmış görülmektedir. Dünya buğday, arpa ve mısır ekim alanları ve verimi 1960-2024 arasında incelendiğinde, Grafik 4'ten izleneceği üzere buğday üretimindeki artışın neredeyse tamamının verim artışından kaynaklandığı görülmektedir. Buğday ekim alanı, 1990 yılında 231 milyon hektar iken 2024 yılında 222 milyon hektara gerilemiştir. Buna karşın buğday verimi aynı dönemde 2,55 ton/hektardan 3,57 ton/hektara yükselmiştir. Mısır ekim alanlarında ise 2000'li yılların başından itibaren hızlı bir artış olduğu görülmekte, ekim alanlarındaki artışa verim de eşlik etmektedir. Mısır ekim alanları ve verimindeki istikrarlı artış, Grafik 1'den hatırlanacağı üzere buğday ve mısır üretimi arasındaki makası mısır lehine açmıştır.

Mısırdaki üretim ve verim artışını destekleyen önemli faktörlerden biri de şüphesiz GDO kullanımı olmuştur. Dünyada ekimi yapılan genetiği değiştirilmiş ürünlerin 2022 yılı itibariyle %49'unu soya fasulyesi, %33'ünü ise mısır oluşturmaktadır. GDO kullanımını en yaygın olduğu ülke olan ABD'de 1996 yılından itibaren ticari olarak GDO'lu ürün ekimi kabul edilmiş olup 1996 yılında herbisit (yabancı ot ilacı) toleranslı genetiği değiştirilmiş mısır kullanımı toplam mısır ekim alanlarının %3'üne tekabül ederken 2023 itibariyle bu oran %91'e yükselmiştir (USDA, 2024b).

Mısırın özellikle yemlik ve endüstriyel kullanımının buğdaya göre daha çeşitli olması, veriminin de diğer hububattan daha yüksek seyretmesi, mısırın ekim alanlarındaki artışı da desteklemiştir.

Grafik 4: Dünya Tahıl Ekim Alanları ve Verimi

Kaynak: USDA, 2024

Dünya nüfusu bize genel bir fikir vermekle birlikte hangi bölgelerde nüfus artışının yoğunlaştığı hususu da gıda üretim-tüketim dengesi açısından önemlidir. Dünya nüfusunun %60'ını oluşturan Asya ülkelerinde nüfus, 1980 yılından bu yana 1,95 milyar kişi artmıştır

(United Nations, 2021). Bu büyüklükte bir nüfusun tüketim alışkanlıklarında yaşanan değişim, talep ettikleri ürünlerin pazarında sarsıcı etkilere yol açmaktadır. Asya ülkelerinin deneyimlediği ekonomik kalkınma süreci ve gelir seviyesindeki nispi artış, araba sayısı ve et tüketimini arttırmıştır. Bu durum hayvansal gıdalara olan talebi canlandırmış dolayısıyla protein tüketimi ve hayvan varlığı artmış, bu artış yem hammaddesi olarak tahıl talebinin artmasını desteklemiştir. Nitekim mısırın yem hammaddesi olarak yaygın kullanımı, hayvansal protein talebinin arttığı Asya’da mısır talebini de arttırmış görülmektedir. Tablo 1’de yer verildiği üzere, 2023 yılı itibariyle dünya mısır ithalatında ilk sırada Doğu Asya’nın yer alması, Asya’nın artan yemlik mısır talebini doğrulamaktadır.

Asya ülkelerinden sonra önemli miktarda nüfus artışı Sahra-altı Afrika ülkelerinde gerçekleşmiştir. Buradaki nüfusun 1980-2019 arasında yaklaşık 700 milyon kişi arttığı görülmektedir. Aynı rakam, Latin Amerika’da 287 milyon, Kuzey Amerika’da 113 milyon, Avrupa’da 54 milyon kişidir. Gelişmişlik düzeylerine göre yapılan nüfus artışı sınıflandırması, üretkenliği düşük olan bölgelerde artan nüfusun, tarımsal gelişmeye katkı sağlamaktan ziyade, tarımsal kaynaklar üzerinde baskı oluşturduğunu desteklemektedir. Zira, gelişmiş olarak kategorize edilen ülkelerde nüfus artışı 1980’den itibaren 188 milyon kişi iken oldukça ılımlı seyrederken en az gelişmiş ülkelerde bu artış 643 milyon kişi ve az gelişmiş ülkelerde 2,4 milyar kişidir (United Nations, 2021).

Tarımsal tüketimi etkileyen faktörlerden bir diğeri de ortalama yaşam süresidir. Dünya ortalaması 1980 yılında 62 yaş iken bu süre 2019 yılına gelindiğinde 72 yaşa yükselmiştir. Yaşam sürelerinin uzaması, nüfus artışının yanı sıra, gıda ürünleri üzerinde ilave bir talep oluşturmaktadır (United Nations, 2021). Bu talep artışına karşılık Grafik 4’te görüldüğü üzere verimdeki artış, talebi karşılamada yardımcı olmakla birlikte mısır verimi istikrarlı bir artış izlerken, temel

gıda hammaddesi olan buğday verimindeki artış hızının son yıllarda düştüğü görülmektedir. Verim artışı 1960 ve 1970’li yıllar arasında %33 iken 2000 ve 2010’lar arasındaki verim artışı %17’ye gerilemiş, 2020-24 arasında %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Buğday ekim alanlarının sabit seyrettiği dikkate alındığında buğday verim artış hızının yatay seyre geçmesi artan ve yaşlanan nüfus karşısında tehlike olarak değerlendirilebilecektir. Bu durum buğday üretim ve ticaretinde önde gelen ülkelerin politikalarını dünyanın geri kalan kısmı için daha önemli hale getirmektedir.

Nüfusun artmasının yanı sıra yer değiştirmesi de bir başka önemli göstergedir. Göç hareketleri, göç alan ve göç veren ülkelerde sektörlerin yapısını değiştirebilmektedir. Göçmen nüfusun ilave bir tarım-gıda talebi oluşturmalarının yanı sıra tarımsal üretim bölgelerinde daha düşük maliyetlerle istihdam edilmesi göçmen işçi çalıştıran sektörlerin karlılığını ve rekabet gücünü arttırabilmekte, göç veren ülke açısından işgücü kaybı olarak yorumlanabilmektedir.

Net göçmen sayısı 1980-84 ile 2018-22 arasında bölgelere göre aşağıdaki tabloda yer almakta, net göçmen sayısı, alınan göç ve verilen göç arasındaki farka işaret etmektedir.

Tablo 3: Bölgelere Göre Net Göçmen Sayısı

Bölge	1980-84	2018-2022
Afrika	-727.957	-2.821.265
Asya	-1.083.306	-9.864.780
Avrupa	1.252.141	6.952.974
Latin Amerika ve Karayipler	-4.101.516	-1.381.980
Kuzey Amerika	4.382.157	6.043.965
Okyanusya	278.513	1.071.268

Kaynak: BM, World Population Prospects, 2022,
<https://population.un.org/wpp/DataQuery/>

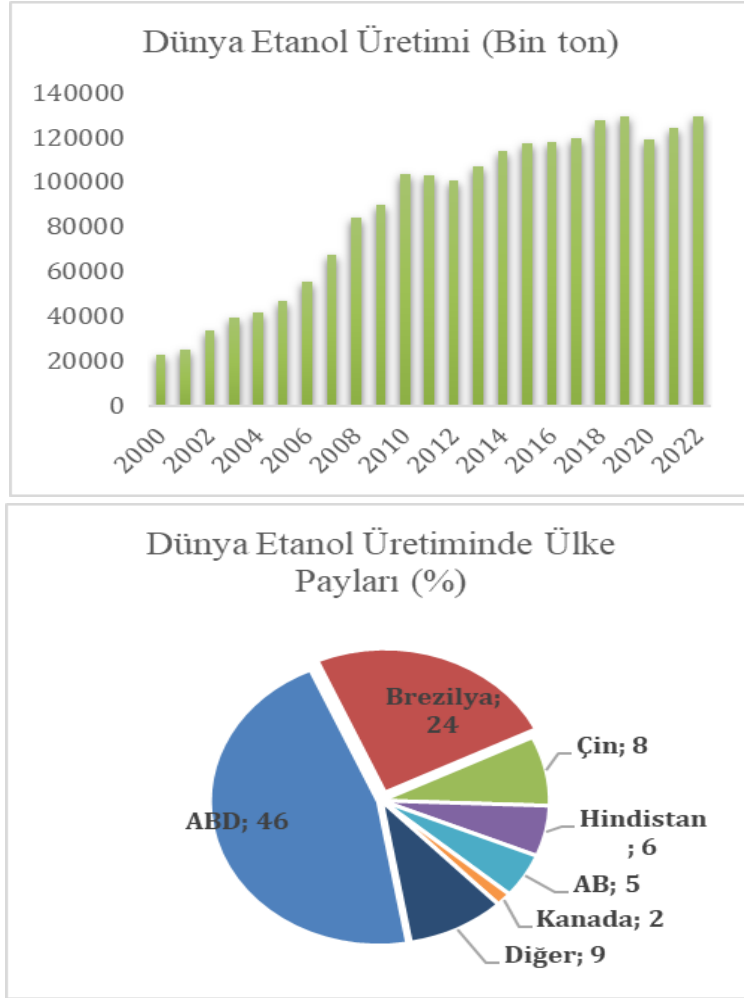
Rakamlardan görüldüğü üzere özellikle Avrupa ve Kuzey Amerika’da yaklaşık son 40 yıl içinde net göçmen sayısı ciddi ölçüde artmış, buna karşılık en çok göç veren kıta Asya olmuştur. Göç veren ülkenin tarımsal yapısında göre, bu durum tarımsal üretimden kopuş anlamına da gelebilmekte, üretim sürecinden çekilen nüfusa da işaret edebilmektedir.

Göç rakamlarıyla birlikte nüfusun yurtiçinde konumlanması da üretim ve tüketim dengesi üzerine etkilidir. Kentleşme olgusu, tarım sektörü üzerinde ciddi bir baskı yaratmaktadır. Dünya genelinde kır/kent nüfusu ayrımı incelendiğinde, kırsal alandaki azalış ve kentlerde yaşayan nüfus artışının düzenli olarak gerçekleştiği görülmektedir. Dünya nüfusunun 1980 yılında %61’i kırsal alanda, %39’u kentlerde yaşarken 2022 yılı itibariyle kırsal payı %43’e düşmüş, kentlerde yaşayanların payı %57’ye çıkmıştır (Worldbank, 2024). Kentleşme, daha modern yaşam şartlarında bir yaşam gibi algılansa da tarım-gıda sektörü söz konusu olduğunda daha karamsar bir tabloya işaret

etmektedir. Öncelikle kırsalda tarımla uğraşan nüfusun büyük şehirlere göç ettiği göz önüne alındığında kentte bu kişilerin tarımsal üretim faaliyetine devam etmesi muhtemel olmayacaktır. Kente gelen ve sanayi/hizmet sektöründe çalışmaya başlayan nüfus daha uzun süre çalışma saatlerine tabi olduğundan hazır gıda, et, süt ürünleri gibi ürünlerin paketli gıda tüketimi üzerinde ilave bir talep unsuru oluşturmaktadır. Bunun dışında kırsal alanda, göç edenlerin bıraktıkları araziler satılmakta ya da boş bırakılmakta, bir şekilde tarımdan çekilmektedir. Bu çekilme, üretim azalışına bağlı olarak, üretimden çekilen alanlardaki potansiyel ürün miktarının ithalatla takviye edilmesi sonucuna gidebilmektedir. Bu durumun daha ziyade küçük ölçekli üretimin yaygın olduğu, geleneksel yöntemlerle üretim yapan az gelişmiş ya da gelişme yolundaki ülkeler için geçerli olduğu değerlendirilmektedir.

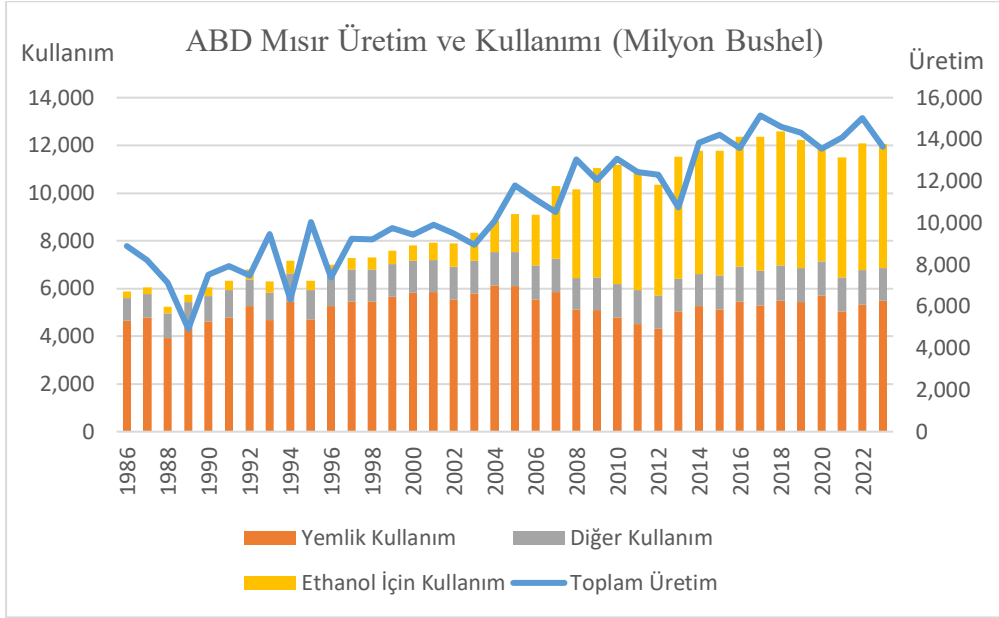
Öte yandan 21. yüzyılda nüfusun hareketliliğine en büyük katkılardan birini tartışmasız ulaşım ağlarının genişlemesi sağlamıştır. Ulaşım imkanı arttıkça hem nüfus hem de mal hareketleri hızlanmaktadır. Kabaca dünyada kullanımdaki kara araçlarının sayısı 2000’li yılların başında yaklaşık 850 milyon iken 2020 itibariyle 1,5 milyara kadar çıkarak 20 yılda yaklaşık iki kat artış göstermiştir (OICA, 2020). Yine nüfus hareketliliğinin göstergelerinden biri olan yıllık uçuş sayısı 2000’li yılların başında yaklaşık 20 milyon iken, 2020 yılı COVID salgını öncesinde 40 milyon olarak gerçekleşmiş, pandemi döneminde 16 milyona düştükten sonra 2023 yılında 37 milyon olmuştur. Uçuş sayısının 2024 yılı sonunda 40 milyon tona yeniden yükseleceği öngörülmektedir (IATA, 2024). Ulaşım ağlarının genişlemesi, yalnızca nüfus hareketliliği açısından değil, aynı zamanda farklı ticaret rotalarının kullanılması, mal ticaretinin yoğunlaşması, farklı ülkeler arasında ticaretin canlanması gibi unsurlar açısından da önem arz etmektedir.

Dünyada artan araç sayısı ve ulaşım imkanları, yakıt tüketimini de desteklemektedir (McMichael, 2009, s. 282). Yakıt tüketimindeki artış, biyokayıt kullanımında karışım zorunluluğu gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının yaygınlaştırılması, biyoyakıtların iki önemli hammaddesi olan tahıl ve yağlı tohumların endüstriyel tüketimini de arttırmaktadır (Meyer ve Authers, 2015). Biyoyakıtlar biyolojik kaynaklardan elde edilen yakıtları kapsamakla birlikte tahılın kullanıldığı yakıt hammaddesi etanol olarak geçmektedir. Etanolün iki önemli hammaddesi ise mısır ve soya fasulyesidir. Dünya etanol üretiminin seyri ve etanol üretiminde ülkelerin payları 2000 yılından itibaren Grafik 5'te yer almaktadır. Dünya etanol üretimi 2000-2022 arasında yaklaşık 6 kat artmıştır. ABD ve Brezilya dünyanın iki büyük mısır üretici ve ihracatçısı olarak etanol üretiminde de dünya üretiminin %70'ini karşılamaktadır.

Grafik 5: Dünya Etanol Üretimi ve Ülkelerin Payı

Kaynak: USDA, 2024a.

Dünya etanol üretiminin yarısına yakınına karşılaman ABD’de 2000’li yılların başından itibaren etanol için kullanılan mısır miktarındaki artış Grafik 6’da izlenebilmektedir. Mısırın kullanım alanının genişlemesi, tahıl ile enerji piyasalarının bağlantılı hale gelmesi, GDO kullanımının verimi artırması gibi faktörler mısır üretimini teşvik etmiştir.

Grafik 6: ABD Mısır Üretim ve Kullanımı**Kaynak:** USDA, 2024c

Tüm bu değişim içerisinde faaliyet alanı giderek genişleyen başat aktör çok uluslu şirketler olmuştur. Tahıl ticaretinde 19. yüzyıldan itibaren uzmanlaşan ABD menşeli şirketler kıtalar arası ticarete kendini hissettirmeye başlamış, etki alanları kapitalist ekonominin gelişim çizgisi ile koşut olarak yükselmiştir. Özellikle Dünya Ticaret Örgütü Tarım Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1995 yılı sonrası, tarım sektöründe serbest piyasa ekonomisinin önündeki engelleri kaldırmak üzere kamusal destek mekanizmaları ile korunan alan yeniden yapılanma sürecine girmiş, devletin çıktığı alanlarda oluşan boşluğu büyük ölçekli piyasa aktörleri doldurmuş, üretim, örgütlenme, pazarlama gibi alanlar parçalı ve esnek yönetim modelleri ile yeniden organize edilmiştir. Bugün ABCD olarak kısaltılan The Archer-Daniels Midland Company, Bunge, Cargill ve Louis Dreyfus şirketleri, tahıl ticaretinin %70-90'ını gerçekleştirmektedirler. Bu şirketler 21. Yüzyıl itibarıyla aynı sektörün bileşenlerini bir araya getirmek üzere şirket birleşme ve satın almaları yoluyla konsolide hale gelmektedir

(McMichael, 2009, s. 285). Üretimden nihai tüketime kadar arz zincirinin her aşamasında söz sahibi olan bu şirketler, tohum, gübre, ilaç, perakende ürünler, sözleşmeli üretim, fon yönetimi, sertifikasyon gibi birçok farklı alanı aynı şirket bünyesinde bir araya getirmektedir. Ayrıca yerel şirketler ile birleşme, sözleşmeli üretim, arazi kiralama gibi yöntemlerle farklı ülkelerdeki üretim sürecine dahil olabilmekte, müdahil oldukları ülke tarımında kamusal mekanizmaların alternatifi ya da rakibi olabilmektedir (Clapp, 2015, s. 130).

Tarım-gıda sektöründeki değişimle birlikte bu değişimin karakterine vurgu yapan önemli bir kavram finansallaşmadır. Bu kavram, durgunluk eğilimindeki tekelci kapitalizmin kendini yeniden üretebilmesi için finans alanına yatırım yapması şeklinde çeşitli kaynaklarda tanımlanırken, Wallerstein tarafından mübadele, yatırım, üretim, bölüşüm süreçlerinde gidilen metalaşma ve parasallaşma sonucu sermayenin bu alanlardaki genişlemesi; Arrighi tarafından ise kar alanlarındaki düşüşe bağlı olarak sermayenin üretimden uzaklaşması ve finansal yatırıma yönelmesi ile sistemsel birikim döngüsünün son aşaması olarak tanımlanmaktadır (Beyaz, 2019, s. 103).

Tarımsal üretimin doğasında barındırdığı riskler, 1980 sonrası klasik finansal araçların dışında yeni potansiyel yatırım aracı arayışına karşılık olarak bu sektörü finansal yatırım alanı şeklinde ön plana çıkarmıştır (Bonanno, 2016, s. 4). Aslında tarım ürünlerinin türev piyasalarda kullanılmasının temeli 17. ve 18. yüzyıla kadar geri gitmektedir. Şüphesiz cari muadillerinden çok daha ilkel bir şekilde işlem gerçekleştiren bu piyasaların belirgin bir görünümüne büründüğü örnek 1848 yılında ABD’de kurulan Chicago Board of Trade (CBOT)’dir. Fiziksel karşılığı olmayan zamandan ve mekandan bağımsız ürünlerin alım satımı yaygınlaşmaya başlamıştır (Levy, 2006, ss. 307-308). Tarımsal türev piyasalarının 20. yüzyıl boyunca öncülüğünü yapan ABD’de tahıllar ile doğrudan iştigal eden kesimlerin bu

piyasalarda işlem yapabilmesine müsaade edilirken 1980 sonrasında bu piyasalarda başlayan deregülasyon, spekülörlerin de piyasaya girmesine imkan vermiş ve piyasaların derinlik kazanması amaçlanmıştır. Borsalarda emtia endeks fonları oluşturulmuş, diğer sektörlerdeki fonlar ile bir arada kullanılan yeni yatırım araçları hazırlanmıştır. Emtia fonlarının işlem hacmi arttıkça vadeli işlem piyasalarındaki fiyatlar, spot piyasalardaki fiyatlara yön verir hale gelmiştir (Clapp ve Isakson, 2021, s. 12). Risk unsurlarından beslenen bu piyasada özellikle 2007-2008 gıda krizi sonrasında finans ve gıda arasındaki bağlantı güçlenmiş, tarım ve gıda sermaye birikim alanı olarak popüler hale gelmiş, riskler arttıkça büyük entegre şirketlerin getirileri de artmıştır. Örneğin, 2010-2012 arasında görülen tarımsal fiyat artışlarından dünyanın büyük yatırım bankaları olan Goldman Sachs, JP Morgan, Morjan Stanley, Deutsche Banks ve Barclays gıdaya yaptıkları yatırımlar sayesinde 2,7 milyar dolar gelir elde etmişlerdir (Clapp ve Isakson, 2021, s. 1). Hatta büyük bilgisayar şirketi olan IBM uzun süre tarımsal fonlara yatırım yapmıştır (Bonanno, 2016, s. 12).

Üretimde darlık yaşanan kriz dönemlerinin ardından son dönemde deneyimlediğimiz pandemi ve savaş, önceki gıda krizi dönemlerinin aksine arzın bol olduğu bir dönemde gıda fiyatlarında hızlı bir artışa neden olmuştur. Bu seferki artışlar talep yönlüdür ve yaşanan belirsizlikler nedeniyle aşırı talep artışı spekülâtif piyasalarda fon yatırımlarını canlandırmış, fiyat artışlarını desteklemiştir. Bu sürecin ardından gıda enflasyonu dünyada kalıcı bir gündem maddesi haline gelmiştir.

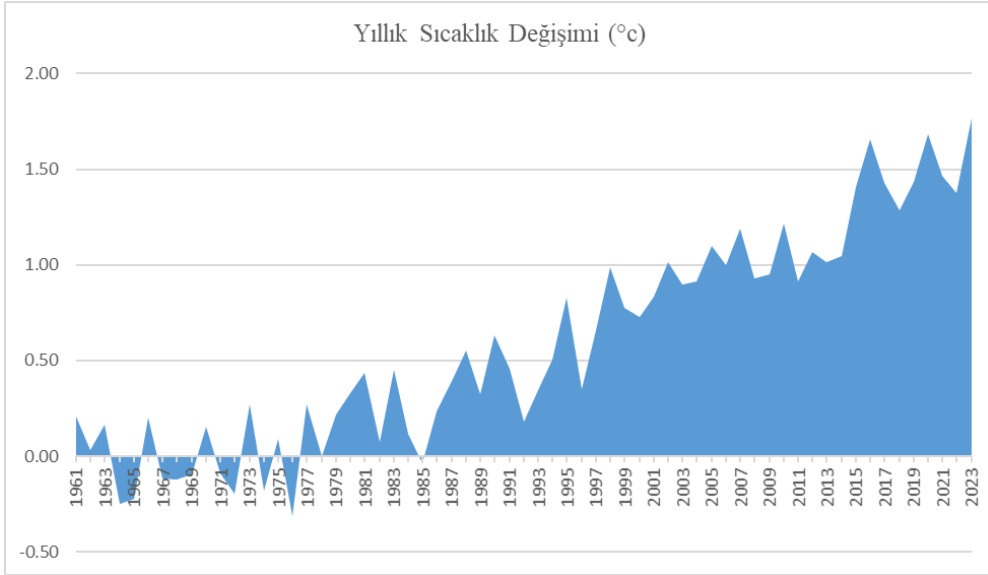
Tüm bu sürecin ardından gelen gıda krizi alarmları tarımsal fonlara yatırım yapan bir grup gıda milyarderi yaratmıştır. İngiltere’de Oxfam tarafından yapılan araştırma, gıda ve enerji sektörlerinde yatırım yapan 62 yeni milyarderin oluştuğunu, tarım piyasalarının en az %70’ini elinde bulunduran dört büyük çok uluslu şirketten biri olan Cargill ailesinde milyarder sayısının sekizden on ikiye çıktığını ortaya

koymaktadır (BloombergHT, 2022). Tarım sektörüne finansal yatırım yapmak şüphesiz bu döneme özgü değildir ancak tekel niteliğindeki tarım-gıda şirketleri, küreselleşen hayvansal protein zincirleri, gıda ve yakıt arasında giderek güçlenen korelasyon, perakende zincirlerinin gıda ürünlerinin fiyatları konusunda oluşturduğu monopol, büyük yatırımcıların elinde genişleyen üretim ölçeği, azalan doğal kaynaklar ve değişen iklim, birbirine eklemlenmiş birçok sektörü krizlere karşı daha kırılgan hale getirmiştir (Gimenez, 2011, s. 111).

Riskin finansal olarak çekiciliğini besleyen bir diğer unsur da iklim değişikliği olmuştur. Dünyada iklim değiştikçe, bu değişim gezegenin dört bir yanında aşırı hava olaylarının artmasına neden olmaktadır. Karada ve okyanusta rekor sıcaklık artışları, yoğun yağışlar, şiddetli sel felaketleri, uzun süreli kuraklıklar, büyük orman yangınları ve kasırgaların yol açtığı geniş çaplı su baskınları daha sık ve daha yoğun bir şekilde meydana gelmektedir. Sanayi Devrimi'nden itibaren, özellikle fosil yakıtların kullanımı atmosferdeki sera gazı yoğunluğunun hızla artmasına neden olmuş, ısıyı atmosferde hapsederek gezenin sıcaklığını arttırmıştır (NASA, 2024).

Grafik 7, FAO verilerine göre yıllık sıcaklık değişimini göstermektedir. Grafikte yıllık sıcaklık farkının 2023 itibarıyla en yüksek rakam olan 1,77 dereceye kadar yükseldiği görülmektedir. Sıcaklıkla birlikte aşırı hava olaylarının da sıklaştığı görülmektedir. UNDRR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction) raporuna göre (2021); 1980-99 arasında 263 kuraklık vakası kayıtlara geçmişken, 2000-2019 arasında bu rakam 338'e yükselmiştir. Aynı dönemde dünya genelinde sel felaketi 1389'dan 3254'e, fırtına/kasırga 1457'den 2043'e, yangınlar 163'ten 238'e, aşırı sıcak hava 130'dan 432'ye depremler 445'ten 552'ye yükselmiştir (UNDRR, 2021, s. 7).

Grafik 7: Dünyada Yıllık Sıcaklık Değişimi

Kaynak: FAOSTAT, 2024.

Sıcaklıktaki değişim, aşırı hava olayları ile birlikte değerlendirildiğinde tarımsal ürünlerde ekiliş ve hasat dönemlerini, verimi ve dolayısıyla üretim miktarını olumsuz etkileyebilmekte, gıda güvenliği riskini arttırmaktadır. Sıcaklığın artması, dünya genelinde kuraklık riskini beslemekte, sürdürülebilir gıda temini için su kaynakları hayati öneme sahip olmaktadır.

Tüm bu aşamaya kadar geçen süreç kendi içerisinde belirli bir ekonomik ideoloji altında öngörülebilir bir algoritma içerirken, dünya coğrafyasının merkezinde yaşanan bir sıcak savaş bu algorithmada kırılım yaratmış görünmektedir. Tarım-gıda ve bilhassa stratejik ürünler olan tahıllar iki ana tahıl ihracatçısı ülkenin girmiş olduğu savaş içerisinde ulusal ve bölgesel politikaların gözden geçirilmesine yol açmış, kapitalist bir ekonomi içinde alternatif politik güzergahlar yükselmeye başlamıştır. Bunu yeni bir düzenin oluşumu olarak gören yaklaşımları tartışmaya başlamadan önce Rusya ve Ukrayna'nın, - özellikle Rusya'nın- neden tahıl politikalarında bu ölçekte bir kriz etkisi yarattığını açıklamak gerekecektir.

Rusya ve Ukrayna Dünya Tahıl Pazarı İçin Ne İfade Eder?

Tahıl ticareti dünyada en eski tüccarlık faaliyetleri arasında sayılmakla birlikte ABD ekonomisinin özellikle 19. Yüzyıldan bu yana önemli bir parçasıdır. Tahıllarda küresel ölçekte söz sahibi olan şirketler ABD menşeli olmuş, buğday, mısır gibi ürünlerin vadeli işlemlerinin temeli ABD’de atılmıştır. Ancak 21. yüzyıl, dünya tahıl ticaretinde aktörlerin ve ilişkilerin değişmeye başladığı bir döneme işaret etmektedir. İçinde bulunduğumuz yüzyıl Rusya’yı tahılda “süper güç” haline getirmiştir.

Esasen Rusya’da ciddi bir üretim potansiyeli geçmişte de mevcuttur. Rusya’nın merkez bölgesi dünyanın en verimli tarım topraklarına sahiptir. Üretici sınıfın büyük bir kısmı tahıl üreticilerinden oluşmaktadır. Özellikle buğday, tarihsel olarak Rusya açısından bolluk ve refah ile özdeşleştirilmiş, buğday stokları bir güç olarak sembolikleşmiş, hatta Sovyet dönemi bayraklarında simge olarak kullanılmıştır. Ancak iklim etkileri, verim değişkenliği, politik tercihlerde değişiklik, ekipman yetersizlikleri ve depolama sıkıntısı gibi çeşitli faktörler üretim rakamlarının her dönem istikrarlı seyretmesini engellemiş, bazı yıllarda tahıl ithal edilirken bazı yıllarda da ihracat imkanları oluşmuştur.

Birtakım yapısal ekonomik değişiklikler Rusya’yı tahılda –bilhassa buğdayda- süper güç haline getirmede zemin hazırlamıştır. Bu değişim Sovyetler dönemi sonrasında Rusya üzerinden 1992-1998, 1998-2000’ler ve 2012 DTÖ üyeliği sonrası şeklinde dönemselleştirilebilir (Bedirhanoglu, 1999).

Sovyetlerin dağılmasının ardından 1992 sonrası şok terapi adı altında alınan tedbirlerle birlikte tarımda üretici ve tüketicilere verilen devlet desteklerinin kaldırılması ve fiyatların serbest piyasada oluşması, uzun süre baskılanan fiyatların ani artışı ile sonuçlanmış, devlete ait büyük topraklar özelleştirilmiş, devletin çekildiği alanlarda üretim yapmak maliyetli hale gelmiş ve tarımsal üretim önemli ölçüde gerilemiştir.

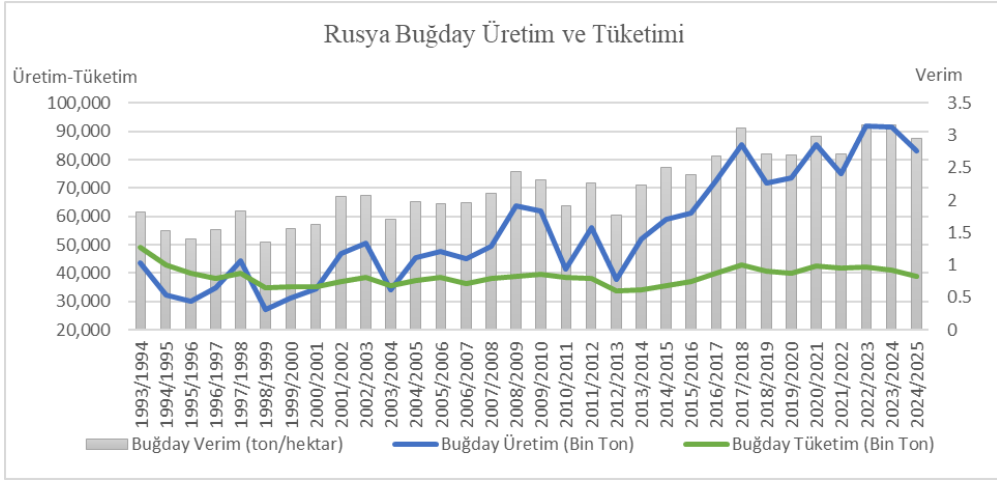
İkinci bir kırılma noktası olan 1998 yılında Asya krizi sonrası Rus Hükümeti mali piyasalarda kontrolü sağlamak adına sert tedbirler almış, yabancı devletlerden alınan borçlara moratoryum ilan edilmiş, serbest piyasa perspektifinin Rusya için uygun olmadığı kanaati ile devletin ekonomide bazı alanlara dahil olması sağlanmıştır. Rusya için "bırakınız yapsınlar" yaklaşımının etkisiz olduğu düşüncesi 1998'den sonra politikacılar arasında yaygınlaşmış ve devletin tekrar belirli alanlara müdahale etmesi gerektiği öne sürülmüştür (Demirdöğen ve Olhan, 2014, ss. 104-105).

Tarımsal üretimin 1990'lı yıllarda düşmesi sonrası 2000'li yıllardan itibaren Rusya'nın tahıl üretim ve ticaretindeki konumu köklenmeye ve ihracatı artmaya başlamıştır. Rusya'nın tarımsal kapitalizmi 1999'dan bu yana daha çok post-Keynesyen modellerle ve devletin aktif, müdahaleci rolüyle ilişkilendirilmiştir. Bu süreçte tarımsal üretimdeki başarılı toparlanmanın başlıca nedeni, hükümetin finansal destek için girişimlerinin amaçlı, kapsamlı ve çok boyutlu olmasıyla açıklanabilmektedir. Rus hükümeti tarafından benimsenen politika değişiklikleri ve destek programları, diğer ülkelerde yaygın olarak kullanılan üretim sübvansiyonlarının çok ötesine geçmiştir. Rusya'nın tarımda iyileşme yaşaması, ülkenin uluslararası gıda politikasını, dış politika aracı olarak kullanmasına olanak tanımıştır. Tarım, 2006'da öncelikli bir alan olarak belirlenmiş ve uzun vadeli tarımsal kalkınma planları oluşturulmuştur. "Gıda Güvenliği Doktrini" 2008 krizinden sonra kabul edilmiş ve ülkenin gıda güvenliğini sağlamak için katı bir yasal çerçeve oluşturulmuştur. Mayıs 2009'da bir Ulusal Güvenlik Stratejisi kabul edilmiş, Rusya'nın küresel bir aktör olarak en büyük beş ekonomik güçten biri olma ve önemli bir uluslararası gıda tedarikçisi haline gelme hedefi ortaya konmuştur. Ulusal Güvenlik Stratejisi'nde belirtildiği gibi, hükümet desteklemelerinin amacı ulusal gıda güvenliğini sağlamak ve yerli üreticileri güçlendirerek yabancı gıda ithalatına bağımlılığı azaltmaktır (Wegren, 2010, s. 3).

Devletin müdahale ettiği alanlar varlığını sürdürürken aynı zamanda özel mülkiyete geçen topraklarda tahıl üretimine odaklanması, büyük çiftliklerin yaygın hale gelmesi ve ölçek ekonomisinin etkisi ile üretim artış kaydetmiştir. Bilhassa uluslararası tahıl şirketleri Rusya'nın diğer tahıl üreticisi ülkelere göre daha düşük maliyetlerle üretebilmesi, karlılığı ve geniş toprakları sayesinde yüksek üretim potansiyelini fark ederek bu ülkeye ciddi yatırım yapmışlar, deniz yolu ile taşımacılığın avantajlarını kullanmak ve ticaret potansiyelini artırmak üzere liman yatırımlarını ön plana çıkarmışlardır.

Rusya'nın geleneksel olarak tahıl üreticisi olması, kendine yeterlilik hedefinin 2000'lerle birlikte istikrarlı bir şekilde ortaya konması ve devletin bu alana yoğun destekleri sonucu ortaya çıkan üretim artışı Grafik 8'de yer almaktadır. Grafikten izleneceği üzere yıllara göre iklim ve verim koşullarına göre bağlı olarak dalgalı bir üretim seyri gözlense de özellikle 2012'den itibaren hızlı bir üretim ve verim artışı söz konusudur. Tüketime sabit seyretmesi ve artan üretim Rusya'nın ihraç edilebilir arz fazlasını da arttırmıştır. Özellikle 2012 yılında üretimin ivme kazanması, bu tarihte Rus hükümeti tarafından ilan edilen Tarım ve Kırsal Kalkınma Devlet Programı (2013-2020) ile doğrudan ilişkilidir. Sübvansiyonlar, özel krediler, devlet bankası tarafından temin edilen finansal destekler verim ve üretim artışını sağlamıştır.

Grafik 8: Rusya Buğday Üretim, Tüketim ve Verimi

Kaynak: USDA, 2024a

Rusya genel ekonomisi açısından da son 10-15 yıl içerisinde özellikle tarımsal üretimden gelen geliri ön plana çıkarmıştır. Burada petrol ve doğal gaz ticaretinin karlılığının azalabileceği beklentisi ve alternatif enerji kaynaklarına talebin kayabileceği öngörüsü ile Putin'in tarımsal gelirleri karlı gördüğü değerlendirilmektedir (Donley, 2021). Özellikle arzın korunması yönünde hassas davranılması, Rus hububatının bir kısmının çok uluslu şirketler eliyle pazarlanmasına karşın Rus hükümetinin kararlarının ticaretin belirleyicisi olması, tahıl üretim rakamlarındaki artış, üretilen buğdayın yüksek kalitede olması, ölçek ekonomisinin getirdiği düşük maliyet avantajı gibi pek çok bileşen Rusya'yı tahılda dünyanın süper gücü haline getirmiştir.

Rusya'nın 2017 yılında tarımsal ihracatının 20 milyar doların üzerine çıkarak silah satışlarından elde ettiği geliri aştığı ifade edilmektedir. Dönemin Tarım Bakanı Aleksandr Tkachev, tahıldan "ikinci petrol" olarak bahsetmektedir (The Economist, 2018).

Rusya'nın bu hızlı gelişimi, ABD'nin özellikle Kuzey Afrika ve Ortadoğu pazarlarını kaybetmesiyle sonuçlanmıştır. Bu bölgeler tahıl ithalatına bağımlı ülkelerdir. Ticaret arttıkça, Karadeniz havzası ile

ticaret ağları gelişmeye başlamış, daha fazla şirket bu ticarete müdahil olmuştur. Esasen Karadeniz havzasında yoğunlaşan ticaret yalnızca Rusya'nın değil, Ukrayna, Romanya, Bulgaristan, Moldova gibi ülkelerin de ihracatını desteklemiştir.

Rusya'nın dış ticaret stratejisi olarak değerlendirilen emtia kartelleri oluşturulması meselesi, 2007/08 krizinden itibaren adım adım şekillenmiş, 2008 ve 2009 yıllarında ABD ve Kanada'nın ardından Rusya üçüncü sıraya yerleşmiş, düzenlenen Dünya Tahıl Forumlarında Rusya'nın dünyanın bir numaralı ihracatçısı olma hedefleri ortaya konmuş, zaman içinde de bu hedef gerçekleşmiştir. Bu, aynı zaman ABD'nin hakimiyetindeki Asya pazarlarının Rusya tarafından ele geçirilmesini de içermektedir (Wegren, 2010).

Rusya'nın artan buğday üretimi, ABD'nin buğdaydaki liderliğini zaman içinde elinden almış 2014-2016 arasında Rusya ile ABD buğday ihracatında neredeyse eşitlenmiş, 2017'den sonra dünya buğday ihracatında liderlik Rusya'ya geçmiştir. Aşağıdaki tablo rakamsal olarak ABD pazarlarının Rusya lehine kaybını ortaya koymaktadır.

Tablo 4: Dünya Buğday İhracatı ve Ülke Payları 2000-2023

Ülke	2000 Yılı (Bin ton)	Payı (%)	Ülke	2023 Yılı (Bin ton)	Payı (%)
ABD	28,904	29	Rusya	54,000	25
Kanada	17,316	17	AB	37,000	17
Avustralya	15,930	16	Kanada	25,000	11
AB	15,716	16	Avustralya	20,000	9
Arjantin	11,325	11	ABD	19,595	9
Kazakistan	3,972	4	Ukrayna	18,100	8
Hindistan	1,569	2	Kazakistan	9,000	4
Meksika	705	1	Arjantin	8,500	4
Rusya	696	1	Brezilya	2,800	1
Dünya	101,195	100	Dünya	218,954	100

Kaynak: USDA(ABD Tarım Bakanlığı), 2024a

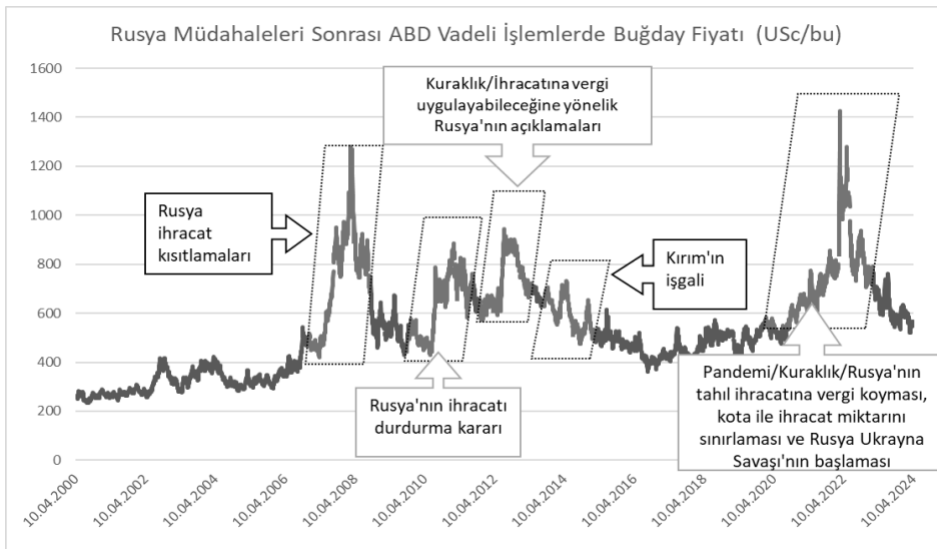
Rusya'nın buğday ihracatı 2000 yılında yalnızca 696 bin ton iken ABD 29 milyon ton ihracat ile dünya ihracatının yaklaşık %29'unu karşılamıştır. Rusya'nın ihracatı 2023 yılına gelindiğinde 54 milyon tona ulaşırken ABD, 20 milyon tonluk ihracat hacmi ile dünyada beşinci sıraya gerilemiştir. Dünya buğday pazarında 2023 itibariyle Rusya'nın %25'lik payına karşılık ABD'nin payı %9'da kalmıştır.

Rusya'nın bu konumu uluslararası ticaret stratejisinde açıkça yer almayan ancak emtia karteli oluşturma yolunda yaratılan algıyı buğday ihracatı üzerinden desteklemektedir. Bu durum Rusya'ya dünya tahıl pazarını yönlendirme gücü sağlarken ithalatçı ülkeler açısından önemli

açmazları beraberinde getirmektedir. Rusya'nın ana tedarikçi olması nedeniyle Rus hükümeti tarafından alınan kararlar ulusal tahıl pazarlarını eşzamanlı etkilemekte, gıda fiyatlarına hızla yansımaktadır. Kuraklık yıllarında, üretim azalışıyla birlikte Rusya ihracatını anlık olarak kesebilmekte ve iç piyasasını koruyan önlemler alabilmektedir. Bu kapsamda 2007/08 gıda krizinden bu yana gündeme aldığı iç piyasa koruma tedbirleri ve tahıl ihracatına getirdiği sınırlamalar, Rus tahılına bağımlı hale gelen ülkelerde gıda enflasyonu faktörleri arasında sayılmaktadır.

Rusya, 2020 yılında pandemi başladığında artan gıda talebi karşısında ihracat kotası/yasağı gibi uygulamalara başvurmuş, hatta buğday, arpa, mısır gibi tahıl ürünlerinin ihracatına uyguladığı vergileri o dönemden itibaren kalıcı hale getirmiştir. Rusya'nın aldığı tedbirlerin dünya buğday fiyatlarındaki etkisini gösteren bir grafik aşağıda yer almaktadır.

Grafik 9. Rusya Müdahaleleri Sonrası ABD Vadeli İşlemlerde Buğday Fiyatı

Kaynak: FAO, CME, 2024. Not: Fiyat "US c/bu" cinsinden verilmekte olup ABD vadeli işlemleri bu fiyat birimi üzerinden işlem görmektedir. Ürünün fiyatının bushel başına kaç cent olduğunu ifade eder (1 ton buğday = 36.7454 bushel)

Grafik 9, Rusya'nın siyasi ve ekonomik kararlarının Chicago'da vadeli işlemler borsasında buğday fiyatlarında yarattığı etkiyi göstermektedir. Gıda krizinin 2007/08 döneminde yaşandığı dönemde daha önce görülmemiş seviyelere çıkan buğday fiyatları, Rusya'nın aldığı her karar karşısında ivmelenmiş, 2015-2019 arasında kabaca belirli bir aralıkta kalan fiyatlar 2020 yılında COVID-19'un başlaması ile tırmanışa geçmiştir. Tüm dünyayı etkisi altına alan kuraklık 2021 yılından itibaren tahıl ihracatçısı ülkelerde ciddi bir üretim azalışına yol açmış, pandemi riskinin devam ettiği bu ortamda fiyat artışları devam etmiş, Rusya sıkı ihracat tedbirleri almaya devam etmiştir. Rusya'nın 24 Şubat 2022 tarihinde Ukrayna'yı işgali ile başlayan savaş süreci tahıl fiyatlarını dünyada benzeri görülmemiş bir seviyeye taşımıştır.

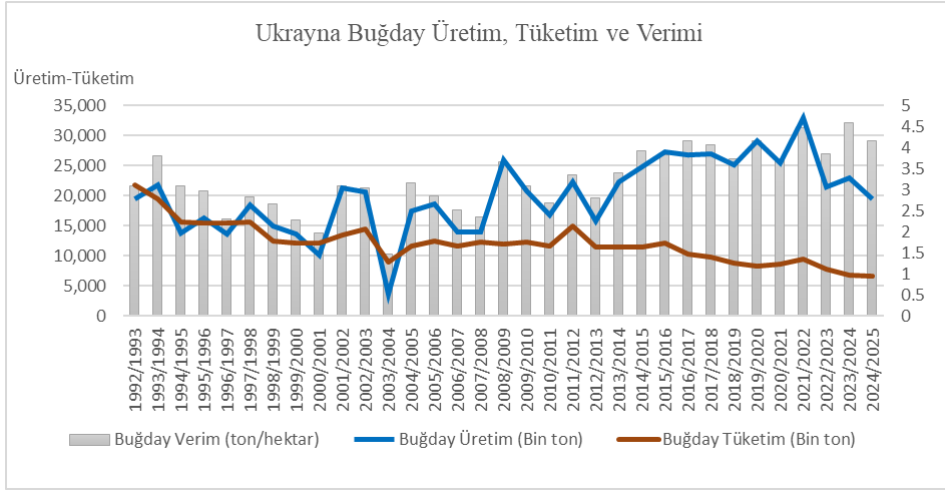
Bu dramatik fiyat artışlarının temel gıda ürünü olan tahıllarda yaşanması, gıda ithalatçısı ülkeler açısından tahıl politikalarının yeniden değerlendirilmesi gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Hane içi harcamanın yarısından fazlasının gıda için yapıldığı az gelişmiş ülkeler açısından daha kaygı verici bir tablo ortaya çıkmaktadır. Son 10 yıl içinde Ortadoğu ve Afrika'da en az iki düzine ayaklanma gıda fiyatlarındaki artıştan kaynaklanmıştır. Özellikle buğday mamulü olan ekmek, tahıl ithalatçısı ülkeler için politik bir sembol niteliğine sahiptir. Dolayısıyla ekmeğin yönetimi, genel olarak ekonominin yönetimi sorunu ile özdeşleşmiştir. Nitekim temel gıda ürünü olan tahılda artan fiyatlar, Ortadoğu'da dolaylı olarak Arap Baharı sürecindeki ayaklanmalarda gıda enflasyonu argümanını desteklemiştir.

Rusya tahılının ana alıcısı Afrika ve Ortadoğu olmakla birlikte, Rusya tarımsal gelirini arttırmak üzere farklı pazarla da temas kurmak üzere girişimlerini sürdürmektedir. Asya ülkeleriyle, bilhassa Çin ile ticaretin artması yönünde yoğun diplomatik mesai harcamaktadır. Rusya özellikle 2014'te Kırım'ı işgali sonrasında Batı yaptırımlarıyla karşı karşıya kalınca Asya ile teması artırma gayretinde olmuştur. Ayrıca 2018'de başlayan ABD-Çin ticaret savaşlarının da Çin'in tedarik

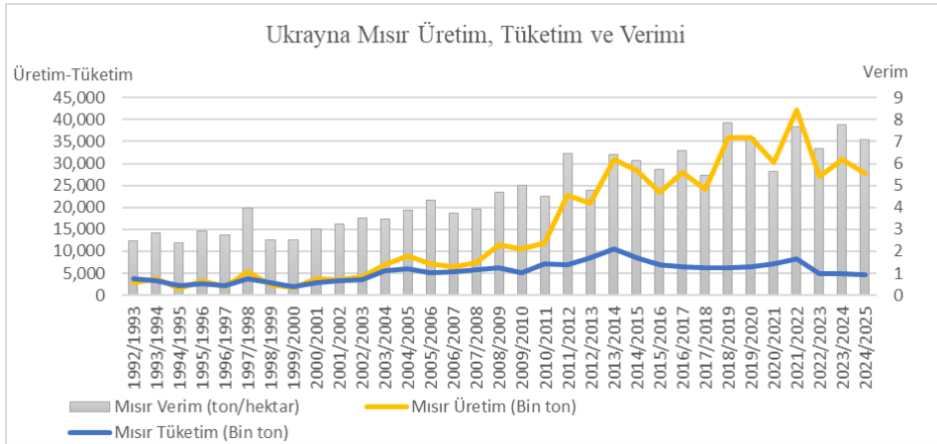
kaynaklarını çeşitlendirme stratejisinde etkili olduğu, bunun Karadeniz'in çıkarları ile örtüştüğü söylenebilmektedir. Çin dünyanın en büyük tahıl üreticisi ve tüketicisidir. Bu nedenle tahıl ticareti yapan hiçbir ülke tarafından görmezden gelinecek bir ülke değildir. Rusya-Çin ilişkilerinin seyrini takip etmek, tahılda yeni düzen çözümlemesi açısından da önem taşımaktadır. Son dönem gelişmelere bakıldığında, Rusya'nın Çin'e 12 yıllık süreçte 26 milyar dolar değerinde 70 milyon ton tahıl, bakliyat ve yağlı tohum satışı için sözleşme yapılmış, Eylül 2023 itibariyle Çin'in Rusya'dan domuz ithalatına getirdiği 15 yıllık yasak sonlandırılmış, Rusya'dan alımı kısıtlanan buğday, arpa gibi bazı ürünlerin Çin tarafından ithal edilmesinin önündeki teknik engeller 2022 itibariyle kaldırılmıştır. (World Grain, 2023).

Savaş ve sonrası süreçte her ne kadar Rusya'nın konumu ve ihracat pazarlarındaki durumu daha fazla gündem konusu olsa da Ukrayna'nın dünya tahıl ve yağlı tohum piyasasındaki pozisyonu da Rusya'nın stratejilerini tayin etme açısından önemli görünmektedir. Rusya'nın merkez bölgelerinde olduğu gibi Ukrayna'da da tarım yapılan alanın yarısından fazlası (28 milyon hektar) "chornozem" yani kara topraktır. Bu toprağın özelliği, içerdiği organik maddeler sayesinde bilhassa buğday ve mısır gibi ürünlerde verim avantajı sağlamasıdır (European Parliament, 2024).

Ukrayna 2001 yılından itibaren özel mülkiyeti güçlendiren uygulamalar ile ihracat gelirlerini büyük ölçüde tarımsal ihracat gelirin endekslemek üzere çalışmıştır. Bu kapsamda yüksek kaliteli tohum kullanımı, gelişmiş gübreleme teknikleri, modern tarımsal ekipman kullanımı gibi çalışmalar verimde önemli ölçüde artışı beraberinde getirmiştir. Grafik 10, Ukrayna'da buğday ve mısırdaki üretim, tüketim ve verim değişimini göstermektedir.

Grafik 10: Ukrayna'nın Buğday Üretim, Tüketim ve Verimi

Kaynak: USDA, 2024a

Grafik 11: Ukrayna'nın Mısır Üretim, Tüketim ve Verimi

Kaynak: USDA, 2024a

Grafiklerden görüldüğü üzere Ukrayna hem buğdayda hem mısırdaki üretim artışı deneyimlemiş ancak buğdaydaki üretim artışı mısıra göre sınırlı kalmıştır. Mısır üretiminde ise 2010'dan sonra çok daha belirgin bir üretim ve verim artışı dikkat çekmektedir. Ukrayna'nın mısır üretim ve ihracatına yönelmesinin en güçlü nedeni olarak Avrupa ile olan ticaret ilişkisi gösterilebilir. Avrupa Birliği yıllara göre değişmekle

birlikte 18-30 milyon ton arasında mısır ithal edebilmektedir. Ukrayna, Avrupa'nın ithalat ihtiyacının 10-15 milyon tonunu karşılamaktadır. İstikrarlı bir pazar olması nedeniyle Ukrayna'nın ihracatının yaklaşık %50'si AB'ye yapılmaktadır (TradeMap, 2024). Öte yandan Ukrayna'daki arazi düzenlemeleri de ekiliş deseni üzerinde etkili olabilmektedir. Ukrayna tarım alanları, serbest olarak kiralanabilmektedir ancak 2020 yılına kadar arazi satışı üzerinde yasak uygulanmıştır. Yalnızca Ukrayna vatandaşlarına 2024 Ocak ayı itibariyle 10 bin hektara kadar arazi satın alabilme imkanı tanınmıştır (Atlantic Council, 2024). Dolayısıyla yabancı yatırımcıların Ukrayna topraklarında yalnızca kiralama yapabildiklerinden üretim deseninde verimi yüksek, pazarı istikrarlı ve kullanım alanı yaygın olan mısırı tercih etmiş olabileceği düşünülmektedir. Bir diğer konu Ukrayna mısırının GDO'suz olmasıyla ilgilidir. Ukrayna'da GDO'lu mısırın üretim ve dolaşımı yasak ilan edilmiştir (SeedWorld, 2024). Bu nedenle Türkiye gibi GDO hassasiyeti olan pazarlar Ukrayna mısırını tercih etmekte, GDO'lu mısır ekilişinin %90'lara ulaştığı Amerika kıtasından ürün temin etmemektedir. Bu da Ukrayna için yine bir pazar istikrarı anlamına gelmektedir.

Rusya ve Ukrayna, birlikte değerlendirildiğinde verimli Karadeniz havzasının iki önemli ülkesidir. Tablo 5'ten görüleceği üzere bu iki ülke bundan yaklaşık 15 yıl öncesine kadar dünya buğday ihracatının yalnızca %6'sını ve mısır ihracatının %5'ini karşılarken 2023 yılı itibariyle savaşa rağmen paylarını buğdayda %33'e, mısırdan ise %16'ya çıkarmışlardır.

Tablo 5: Rusya ve Ukrayna'nın Dünya Tahıl Üretimindeki Payı

Rusya'nın Dünya İhracatındaki Payı						
	2000		2010		2023	
	Miktar (ton)	Payı (%)	Miktar (ton)	Payı (%)	Miktar (ton)	Payı (%)
Buğday	696	1	3,983	3	54,000	25
Arpa	573	3	267	2	6,200	20
Mısır	-	-	37	0,04	6,000	3
Ukrayna'nın Dünya İhracatındaki Payı						
	2000		2010		2023	
	Miktar (ton)	Payı (%)	Miktar (ton)	Payı (%)	Miktar (ton)	Payı (%)
Buğday	78	0,1	4,302	3	18,100	8
Arpa	1,016	6	2,794	18	2,500	8
Mısır	397	1	5,008	5	26,000	13

Kaynak:USDA, 2024

Bugün gelinen noktada Rusya-Ukrayna savaşı hala devam etmektedir. Sıcak çatışmanın buğday stoklarını, üretim araçlarını hedef aldığı bir savaşın sürmesi gibi unsurlar hala tedirginlikle izlenmekte, en ufak bir eylemin küresel bir gıda krizine yol açabileceği beklentisi gıda güvenliği konusunu daha kırılgan bir zemine taşımaktadır. Savaşa rağmen tahıl ihracatı da kesintisiz sürmektedir. Bu noktada dünya Rusya ve Ukrayna ekseninde kutuplaşırken çok uluslu şirketlerin Rusya pazarından çekilmesi, Rusya'nın tahıl ihracatında önceliği hükümet taraftarı olan yerli şirketlere vermesi, bölgesel olarak ikili anlaşmalar yoluyla

ihracatını şekillendirmesi, küresel buğday ticaretinde yeni bir aşamaya geçişin sinyali olarak algılanmakta, Rusya'nın buğday ihracat tekeli oluşturmak tahayyülünü güçlendirmektedir.

Savaş Sonrası Yeni Düzen Tartışmaları

Diğer tüm sektörlerde olduğu gibi 1980 sonrası süreç, tarım ve gıda sektöründe de neoliberal politikaların gündeme geldiği, devlet müdahalesinin geri çekildiği, serbest piyasa ekonomisi ve liberal ticaret politikalarının gündeme alındığı bir döneme işaret etmektedir. İkinci Dünya savaşından sonra kalkınmacı politikalar ve devlet sübvansiyonları ile üretimin canlandırılması yaklaşımı, 1980 sonrasında devletin piyasalara mümkün olduğunca müdahaleden kaçınması, ticaretin serbestleşmesi, girdi ve emtia fiyatlarının serbest piyasada oluşması gerektiği anlayışıyla yer değiştirmiştir. Uluslararası kuruluşlar da bu süreçle uyumlu olarak ekonomisi tarıma dayalı ve devletin geleneksel müdahale araçlarına sahip olduğu ülkelerde IMF aracılığıyla yapısal uyum projeleri başlatmış, Dünya Bankası kredileri ile sektördeki dönüşümü hızlandırmıştır. Sübvansiyonların 1980 öncesinde karakterize ettiği tarımsal üretim ve ticaret, bu dönemden sonra tarım ticaretinin serbestleştirilmesi meselesini gündeme almış, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması konusu 1986-1994 arasında Uruguay Turu kapsamında müzakere edilmiş, tarım konuları GATT (Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşması) kapsamında görüşülmeye başlanmıştır. Tarım ticaretinin çerçevesini çizen, ülkelerin gelişmişlik seviyesine göre tarım sektöründe üstlenecekleri yükümlülükleri ve tarife düzenlemelerini içeren bir Tarım Anlaşması 1995 yılında kabul edilmiş ve küresel ölçekte serbest ticaretin korunmasını tesis etmek üzere Dünya Ticaret Örgütü kurulmuştur.

Serbest ticaretin devam ettiği bu süre zarfında sermaye, tarım sektöründe verimi ve üretimi arttırmak üzere yatırımlarını sürdürmüş, başta GDO tohumları olmak üzere hastalıklara, iklim koşullarına ve zararlılara dirençli tohumlar geliştirilmiş, ar-ge yatırımları devam

etmiştir. Bu süre zarfında sanayi sektöründe deneyimlenen parçalı ve esnek üretim modelleri tarımda da benimsenmiş, üretimden tüketime kadar olan sürecin büyük kısmı çok uluslu şirketlerin çatısı altında toplanarak dünyanın neresinde karlı ise orada gerçekleştirilmeye başlanmıştır. Birleşme ve satın almalar ile büyüyen şirketler konsolide hale gelen yapıları ile dünya ticaretine de yön verir duruma gelmişlerdir (McMichael, 2009, s. 285).

Tarımsal üretim ve ticaret, küresel ölçekte genişledikçe birbirine daha bağımlı bir yapı ortaya çıkmış, piyasalar dünyanın herhangi bir yerinde yaşanan gelişmelere karşı hassaslaşmıştır. Öte yandan gıdanın finansal piyasalarda yatırım aracı olarak kullanımı yaygınlaştıkça, finans piyasalarında ya da gıda pazarlarında yaşanan gelişmeler birbirini çok daha hızlı etkiler duruma gelmiştir. Bu ölçekte bir küresel entegrasyona karşın, Rusya'nın temel gıda hammaddesi olan buğdayda artan üretim ve pazar payı, dünya tahıl piyasasını Rusya'nın siyasi ve ekonomik kararlarına karşı duyarlı kılmıştır. 2007'deki ilk gıda krizinden itibaren farklı dönemlerde Rusya'nın üretim ve ticaret hacmine göre gıda ürünlerinde fiyat dalgalanmaları yaşansa da tarım piyasasının tüm aktörleri neo-liberal piyasa düzeni içerisinde faaliyetlerini sürdürmüştür. Ancak COVID-19 ve Rusya-Ukrayna savaşı dünya piyasalarında şok etkisi yaratmış, bugüne kadar olgunlaştırılan serbest piyasa düzeni ve araçları sorgulanır hale gelmiş, yeni bir dünya düzeninin şekillenmekte olduğu tartışmalarının zemini oluşmuştur.

Salgın döneminde ürün temininde yaşanan sıkıntı, ülkesel kapanmalar, tedarik zincirlerindeki aksama, yükselen tarım milliyetçiliği ve gıda fiyatlarındaki tırmanma, devletin bir aşamada artık sisteme aktif müdahil olması gerektiği algısının oturmasına yol açmıştır. Karadeniz'de bir sıcak savaşın başlaması bu algıyı pekiştirmiştir. Pek çok ihracatçı ülke korunma tedbirleri uygulamaya başlamış, belirli temel gıda hammaddelerinde ya ihracatı yasaklamış ya da kota uygulamıştır. Yeterli ve uygun toprakları olan ancak yerli üretimin

maliyetli olması nedeniyle ithalata yönelen ülkeler, kendine yeterlilik hedeflerini yeniden gündemlerine almıştır.

Peki özellikle yeni düzeni çağrıştıran unsurlar nelerdir?

Esasen içinde bulunduğumuz aşamayı bir geçiş süreci olarak değerlendiren görüşler mevcuttur. Çünkü mevcut düzenden sistemik bir kopuştan ziyade karma bir düzen deneyimlenmektedir. Daha doğrusu kaotik bir yapı, bir düzensizlik hali hakimdir. Avrupa sınırının 200 km ötesi bir savaş yaşamakta, insansız hava araçları (İHA'lar) tahıl depolarını bombalamakta, 200 km ötede ise AB ticareti tüm hızıyla devam etmekte, piyasalar işlemeye devam etmektedir. Üstelik her gün kendini yeniden üreten kaos beklentisi, piyasadaki risk unsurlarını beslemekte, artan risk daha çok finans yatırımcısını türev piyasalara çekmekte, ABD'nin finansal varlığını desteklemektedir.

Rusya-Ukrayna savaşı devam ederken 22 Temmuz 2022 tarihinde BM, Türkiye, Ukrayna ve Rusya tarafından imzalanan iki farklı sözleşme ile “Tahıl ve Yiyecek Maddelerinin Ukrayna Limanlarından Emniyetli Sevki Girişimi Belgesi” yürürlüğe girmiş, tahıl koridoru olarak bilinen güvenli rotalar üzerinden Ukrayna'nın üç limanından ürün çıkışı gerçekleşmiş, bu hat üzerinden 32,9 milyon ton tarım ve gıda ürünü ihraç edilmiştir. Rusya, 17 Temmuz 2023 itibariyle Batının kendisine uyguladığı yaptırımların kaldırılmadığı gerekçesi ile anlaşmadan çekilmiştir. Bu kapsamda Rusya'daki arz fazlası ürünün satılabilmesi için Rusya'nın diplomatik çabalarını arttırdığı ve ikili anlaşmalara yöneldiği bilinmektedir. Türkiye, savaş başladığı günden bu yana tarafsız bir diplomasi yürütmüş, her iki ülke ile iletişim halinde olmuştur. Türkiye'nin pozisyonu ve Türkiye tahıl politikalarının bu süreçten nasıl etkilendiği meselesi ayrı bir çalışmanın konusu olmakla birlikte, Türkiye alıcı ve satıcı ülkeler arasında jeopolitik konumu, bölgedeki diplomasi trafiğinin ortasında yer alması gibi unsurlar Türkiye'yi bölgesel anlaşmalar açısından daha stratejik bir ülke haline getirmektedir.

Bu noktada yeni düzen, tek kutuplu bir dünya yerine çok kutupluluğu ön plana çıkarmakta (Durden, 2021), ülkelerin gıda güvenliğine yönelik politikaları kapsamında bölgesel oluşumlara yönelmektedir. İlk göze çarpan eğilim tahıl ithalatçısı ülkelerin serbest rekabet gereği ithalat ihaleleri yoluyla ürün temin etmek yerine tedarikçi ülkeler ile yüksek tonajlı doğrudan alım sözleşmeleri imzalamalarıdır. Esasen bu da yeni düzenin altında yaygınlık kazanan bir eğilimdir. Savaş sonrası, bilhassa temel gıda ürünü olan tahılda dışa bağımlılığı olan ülkeler, devletlerarası anlaşmalar yoluyla buğdayın ana tedarikçisi olan Rusya ile ikili anlaşmalar imzalamaktadır. Serbest piyasadan günün koşullarında kısa vadeli ürün alımını içeren ticaret yerine hükümetler arası düzeyde tahılın alımı uzun vadeye bağlanmaktadır.

Çin, Mısır, Hindistan gibi ülkeler özellikle savaş sonrası Batı'nın yaptırım uyguladığı Rusya ile oluşan arz fazlasını uygun fiyattan alabilmek için ikili ürün temin anlaşmalarına imza atmışlardır. Nitekim Batı yaptırımları karşısında Rusya, Batı'yı dışlayan yeni bir ekonomik denge kurabilmek için kendi stratejileriyle karşılık vermektedir. Bu süreçte Avrupa'ya doğal gaz sevkiyatını kesme yönünde aldığı tedbirlerin yanı sıra Çin, Hindistan ve diğer ülkelerle ticareti arttırarak Batı'nın bu pazarlardaki etki alanını sınırlandırmayı hedeflemektedir. Hatta ikili ticarete ABD doları kullanımı yerine Rus Rublesi kullanımını yaygın hale getirmek istemektedir.

Bu süreç bölgeselleşmeyi desteklemenin yanı sıra jeopolitik rekabeti arttıran, ekonomik korumacılığı yükselten ve küresel sistemdeki klasik piyasa aktörleri ve araçları ile kurulan bağı gevşeten bir yapıya da işaret etmektedir. İklim değişikliği, tarımı olumsuz etkileyen aşırı hava olayları ve küresel sağlık tehditleri ülkelerin gıda güvenliği konusundaki tedirginliğini arttırmakta, uzun vadeli ürün temin sözleşmelerine ya da bölgesel anlaşmalara zemin hazırlamaktadır. Bilhassa iklim değişikliği, küresel tarımsal üretimi ve gıda güvenliğini ciddi şekilde tehdit etmekte; artan sıcaklıklar, değişen yağış rejimleri

ve sıklaşan aşırı hava olayları, tarımsal üretimi olumsuz etkileyerek ürün verimliliğinde düşüslere ve üretim maliyetlerinde artışlara yol açmaktadır. Bu durum, gıda güvenliğini sağlama ve dışa bağımlılığı azaltma çabalarını daha da zorlaştırmaktadır. İklim değışikliğinin etkileri, tarımsal üretimde belirsizlikleri artırarak, ülkeleri uzun vadeli tedarik anlaşmaları ve bölgesel işbirlikleri gibi stratejik çözümlere yöneltmektedir. Aynı zamanda, iklim değışikliği politikaları ve sürdürülebilir kalkınma hedefleri, ulusal gıda güvenliği stratejilerinin merkezine yerleşmekte ve devletlerin bu alandaki müdahalelerini artırmaktadır. Bu bağlamda, devletlerarası işbirlikleri ve bölgesel anlaşmalar, iklim değışikliğinin tarımsal üretim üzerindeki olumsuz etkilerini hafifletmek ve gıda arz güvenliğini sağlamak amacıyla önemli bir araç vazifesi görmektedir

Gıda güvenliği, 1996 yılında gerçekleştirilen Dünya Gıda Zirvesi'nde beslenme ihtiyacı ve gıda talebini karşılayabilecek miktarda yeterli, güvenli ve besleyici gıdaya hem fiziksel erişim hem de ekonomik olarak ulaşım imkanları olarak tanımlanmaktadır. Gıda güvenliğinden bahsedebilmek için yurtiçi üretim ya da dışardan temin noktasında sıkıntı olmaması, gıda kaynaklarına erişilebilmesi ve bu erişimin istikrarlı olarak devam etmesi gerekmektedir (FAO, 2006). Birleşmiş Milletler, gıda güvenliği kavramını açıklamak üzere, karşıtı olan gıda güvensizliği kavramını da ortaya koymuştur. Gıda güvensizliği yaşayan ülkeler, yoksulluk yaşayan ve gıdaya erişimi sınırlı olan ülkelerdir (FAO, 1996a). Diğer taraftan gıda güvenliği, uluslararası düzeyde genel bir politik ve ekonomik söylemin bir parçası olarak da görülmektedir. Mevcut sistem içinde adil ve piyasa odaklı bir küresel ticaret sisteminin devamlılığı, gıda güvenliğinin sağlanması için elzem görülmektedir (FAO, 1996b). İklim değışikliği, pandemi, aşırı hava olaylarının tarımdaki olumsuz etkisi ve son olarak savaş durumu birlikte değerlendirildiğinde gıda güvenliği, pek çok ülke için önemli bir tehdit altındadır. Dünya genelinde Birleşmiş Milletler, G-7, G-20,

NATO gibi oluşumlar küresel ticaretin aksamaması ve küresel gıda güvenliğinin sağlanması noktasında sürekli çağrıda bulunmasına karşın özellikle stratejik gıda ürünü olarak görülen tarım-gıda ürünleri söz konusu olduğunda uluslar, kendi gıda güvenliği politikalarını uygulama yolunu tercih etmektedirler. Aslında yeni düzen tartışmaları içinde küresel gıda güvenliği algısının ulusal gıda güvenliği anlayışına kaymakta olduğu görülmektedir. Bilhassa tahıl ithalatçısı olan ülkeler, devlet destekli müdahale programları ile öncelikle kendine yeterliliği sağlama yolunda adımlar atmaktadır. Devlet öncülüğünde planlama modelleri yeniden gün yüzüne çıkmaktadır. Üretimde yeterlilik sağlayamayacak olan Ortadoğu ülkeleri ithalatı güvence altına alabilmek üzere devlet yatırımları ile stoklama ünitelerini güçlendirmekte, tedarik sıkıntısını öteleyebilecek imkanlara yönelmektedir. Yani gıda güvenliği algısı ulusa ölçekte yeniden tanımlanmaktadır.

Öte yandan 21. Yüzyıldaki savaş ve barış algısının da değiştiği görülmektedir. İlk kez 2005 yılında kullanılan “hibrit savaş” (Bıçakçı, 2019, s. 2) kavramı, askeri güç kullanımının yanı sıra askeri olmayan stratejik alanlara yönelik kullanılan gücü de tanımlar şekilde savaş kavramının içeriğini genişletmekte, Rusya’nın bu stratejiyi benimsemekte olduğu ifade edilmektedir (Güler, 2024). Bu nedenle “hibrit tehditler” başlığı, ulusal güvenlik belgelerinde gıda güvenliğini de kapsayacak şekilde detaylı çalışılmaktadır. Nitekim, 2022 yılının başında eski Rusya devlet başkanı ve Rusya Güvenlik Konseyi Başkan Yardımcısı Dmitry Medvedev, gıdanın Rusya’nın “sessiz silahı” olduğunu açıklamış, Ağustos 2023’te ise Rusya Devlet Başkanı Putin, Moskova’nın “Ukrayna tahılının yerine”, özellikle “ihtiyaç sahibi ülkelere” Rus tahılını gönderme niyetinde olduğunu deklare etmiştir (Welsh ve Glauber, 2024).

Rusya’nın bu eğilimlerine karşın Ukrayna Batıdan önemli ölçüde destek görmektedir. Tahıl koridorunun kapanması sonrası, AB

Komisyonu'nun başlattığı "Dayanışma Şeritleri (Solidarity Lines)" isimli program, Avrupa Komisyonu, Avrupa Yatırım Bankası, Dünya Bankası ve Avrupa İmar ve Kalkınma Bankası'ndan mali destek almakta, Ukrayna tahılının AB altyapısı üzerinden taşınmasını sağlamak üzere, altyapı iyileştirme, liman ve demiryolu kapasitelerini arttırmak üzere çeşitli destekler verilmektedir (Avrupa Komisyonu, 2023).

Komisyonun Rusya karşısında Ukrayna'nın konumunu desteklemesine ve yardımlarına karşın, Ukrayna ürünlerinin ana destinasyonu haline gelen Polonya, Macaristan, Romanya gibi bazı AB ülkeleri, ucuz Ukrayna ürünleri ile rekabet edemeyen yerli üreticilerini korumak üzere Ukrayna'dan temel gıda ürünlerinin ithalatına bir süreliğine yasak getirmişlerdir. Uzun süre liberal ekonomiyi savunan Ukrayna ürünlerinin akın ettiği ülkelerdeki sektör temsilcilerinin tarımsal anlamda milliyetçi/korumacı akımları desteklediği ironik bir tablo ortaya çıkmaktadır.

Diğer yandan ulusal ölçekte kendine yeterliliği sağlamak üzere ithalatçı ülkelerin farklı politikaları gündemine aldığı görülmektedir. Tahıl ekim alanlarının arttırılması, liman altyapılarının geliştirilmesi suretiyle ithalat hacminin arttırılması, tahıldan imal edilen ürünlerde enflasyonla mücadele amaçlı uygulanan destek programları, ihracat kısıtlamaları, ihracat kotaları gibi pek çok uygulama geçerliliğini sürdürmektedir. Bu kapsamda örneğin Mısır hükümeti çöl arazilerini tarım alanına dönüştürmek üzere projeler başlatmış, Hindistan buğday ve pirinç üretimini arttırmak üzere ilave kamu destekleri açıklamış, Tunus, bilhassa halkın temel tüketim maddesi olan ekmeği sübvans etmek üzere programlar oluşturmuş, Pakistan buğday ununda fiyat istikrarını sağlamak üzere düşük gelirli hanelere ücretsiz ya da indirimli gıda paketleri dağıtmış, Rusya, Belarus, Hindistan, Arjantin gibi ülkelerde tahıl ihracatına kota, yasak ve/veya vergi uygulaması gelmiştir.

Batılı yaptırımlar kapsamında 21. yüzyılı karakterize eden aktörlerden biri olan çok uluslu şirketlerin Rusya'dan çekilmesi de, Rusya'nın dünyanın en önemli buğday ihracatçısı olduğu göz önüne alındığında küresel tahıl ticaretinde aktörlerin değişmekte olduğu tartışmalarını beraberinde getirmektedir. Örneğin Cargill, Viterra, Louis Dreyfus gibi dev tarım şirketleri 1 Temmuz 2023 itibariyle Rus hububatını ihraç etmeyeceklerini açıklamışlardır. Çok uluslu şirketlerin ayrıldığı faaliyet alanları Rusya'nın yerli ve hükümet destekli firmaları tarafından doldurulmaktadır. Bu süreç tahıl ticaretinde Rusya açısından dezavantaj gibi görünmesine karşın yeni düzen içerisinde Rusya'nın konumunu sağlamlaştırma açısından bir politika aracı olarak kullanılabilecektir. Rusya'nın ticaret stratejisi hükümetin piyasaya yoğun müdahalelerini içermektedir. Rusya'nın pandemiden bu yana uygulamakta olduğu tahıl ihracat kotası ve vergileri, o dönemden itibaren kalıcı hale gelmiş ve kotalar, hükümet tarafından dağıtılmıştır. Hükümet, kontrolü altındaki şirketler üzerinden fiyat ve satış politikalarına doğrudan müdahale edebilmektedir. Rusya'nın devlet bankası olan VTB Bank üzerinden bu örnek genişletilebilir. VTB, doğrudan devletin sahip olduğu finansal bir kuruluştur. Rusya hükümetinin ekonomik politikalarının desteklenmesinde de önemli bir aracı kuruluş olarak işlev görmektedir. Özellikle tahıl ticareti gibi stratejik alanlarda hükümetin politikalarını desteklemek üzere yatırımlar ve satın almalar gerçekleştirmektedir. Bu kapsamda VTB tarafından 2019 yılında Rusya'nın en büyük ihracat limanı olan Novorossiysk Limanının çoğunluk hissesi, 2019-2020 yıllarında Rusya'nın önde gelen tahıl ihracat şirketlerinin %50 hisselerini satın alarak tahıl ihracat politikasında söz alma üstünlüğünü elde etmiştir (Miller Magazine, 2020; NCSP, 2019).

Küreselleşme-bölgeselleşme tartışmaları da bu yeni düzenin öne çıkan başlıkları olmuştur. Financial Times'da yer alan haberde 10 trilyonun üzerinde varlığı olan BlackRock şirketinin CEO'su, hissedarlarına

iletteği yıllık mektupta savaş sonrasında son 30 yıldır tecrübe edilen küreselleşmenin sonunun geldiğini, önümüzdeki süreçte şirketlerin ve devletlerin diğer ülkelere olan bağımlılıklarını gözden geçireceklerini aktarmış, bu aşamadan sonra şirketlerin daha ziyade komşu bölgelerinde operasyonlara yöneleceğini, bunun ise kimi ülkelerden hızlı geri çekilmeler ile sonuçlanacağını iletmiştir. (Financial Times, 2023). Yükselen kavram “offshoring” yerine “nearshoring” olarak ifade edilmekte, yani daha önce şirketler ya da devletler maliyetlerini azaltmak üzere uzak ülkelerde faaliyet gösterebiliyorken, bugün gelenen noktada üretim ve tedarik yakın bölgelere kaydırılmaktadır.

Küreselleşme politikalarının sorgulandığı bir dönemin yaşanması ve devletlerin korumacı tedbirlere daha sık başvuruda bulunmasıyla birlikte uluslararası kuruluşlar söz konusu eğilimden duydukları tedirginlikleri her fırsatta dile getirmekte, yıllar içerisinde “olgunlaştırılmış” bu sistemin korunması çağrısında bulunmaktadır. Hatta DTÖ tarafından yeni bir reform çağrısında bulunulmakta, IMF, DTÖ, Dünya Bankası ve OECD’nin birlikte yürüteceği ortak çalışma ile ülkelerin destekleme politikalarının ve bu politikaların dayandığı sistemlerde oluşan boşlukların çalışması gerektiği ifade etmektedirler. Özellikle savaş gerekçesi ile alınan tedbirlerin adil olmadığını, serbest rekabeti bozduğunu, çok taraflı anlaşmaları zedelediğini, bu nedenle de-globalizasyon yerine re-globalizasyonun öne çıkarılması gerektiğini belirtmektedirler (World Trade Organization, 2022).

DTÖ’nun bu dileğine karşılık Mayıs 2022’de düzenlenen Dünya Ekonomik Forumunda (Davos Zirvesi), pandemi sürecinin dünya piyasaları açısından bir milat olduğu, Rusya ve Ukrayna arasındaki savaşın gidişatının petrol ve gıda fiyatlarında şoklara yol açabileceği, küreselleşmede sona gelindiği, bunun yerine bölgesel ortaklıkların yeni eğilim olarak belirginleşeceği, jeopolitiğin giderek önem kazandığı vurgulanmıştır.

Bu yeni dönem uluslararası ticaret anlaşmalarında da yeni eğilimleri beraberinde getirmiştir. DTÖ Tarım Anlaşması, ülkeler arasındaki Serbest Ticaret Anlaşmaları, Bölgesel Ticaret anlaşmaları gibi geleneksel ticaret anlaşmalarına ilave olarak savaş sonrası oluşan bloklar üzerinden kurulan yeni ticaret ittifaklarını öngören işbirlikleri gelişmeye başlamıştır. Rusya yatırımları ABD ve AB arasında ticaret ve işbirliğini geliştirmiş, AB, Rusya'ya enerji bağımlılığını azaltmak üzere ABD ve Ortadoğu ülkeleri ile yeni anlaşmalara imza atmıştır. BRICS (Brezilya, Rusya, Hindistan, Çin ve Güney Afrika), BRICS+ ile genişleme yoluna giderek alternatif ticari işbirliklerini geliştirmeyi tercih etmiştir.

Bu yeni düzen algısı şekillenirken arayacağımız yanıt devleti nereye konumlandıracağımıza ve devlete yükleyeceğimiz yeni rollere ilişkindir. Bu kaotik yapıda artan riskler, değişen bölgesel siyaset, iklim değişikliği, artan üretim maliyetleri, gıda enflasyonu, enerji bağımlılığı, teknolojik gelişmelere uyum, su kıtlığı ile mücadele gibi çok kapsamlı ve birbirleri ile entegre meseleler dikkate alındığında, bu alanlarda üretilecek ulusal gıda güvenliği politikaları, ülkelerin uluslararası alandaki konumlarını belirleyecek, dolayısıyla yeni düzenin içeriğini dolduracaktır.

Sonuç

Tahılların yaşamsal besin kaynağı olarak toplumların her aşamasında bir politikanın nesnesi olarak yer alması, ekonomik, sosyal, siyasal gelişmelerin analizi açısından araştırmacılara zamansız bir araç niteliği sunmaktadır. Bu nedenle sosyoloji, tarih, uluslararası ilişkiler, siyaset bilimi gibi disiplinler farklı bağlamlarda tahılları inceleme konusu edinmişlerdir. Yönetim bilimi perspektifinden bakıldığında, devlet-piyasa-üretim-ticaret-sanayi ilişkilerinin analizinde tahılların oldukça kullanışlı bir inceleme aracı olduğu değerlendirilmektedir.

Geçtiğimiz yüzyılda yaşanan pek çok gelişme tarım ve gıda sektörünü etkilemiş, 21. yüzyılda yaşanan gelişmeler sektördeki değişim üzerinde daha derin bir etki bırakır hale gelmiştir. Nüfusun artması, göçler, yaşam süresinin uzaması, kentleşme, iklim değişikliği, ulaşım ağlarının genişlemesi, yeni tarım teknolojilerinin kullanılması, GDO kullanımının yaygınlaşması, tarım ürünleri ve yakıt arasında gelişen entegrasyon, tarım ürünlerinin finansal yatırım aracı haline gelmesi ve iklim değişikliği gibi pek çok unsur her geçen gün tarım ürünlerinin arz/talep dengesinin önemini arttırmaktadır. Uygarlığın ve yerleşik yaşamın sembolü olarak değerlendirilen tahıllar, temel gıda hammaddesi olması nedeniyle tüm bu değişimin merkezinde konumlanmaktadır

Asırlar boyu insan gıdası ve hayvan yemi olarak bildiğimiz tahıllar, zaman içinde yakıt hammaddesi ve finansal yatırım aracı olarak dünya tarım piyasalarında yer almış, bugün geline nokta bir savaşın pazarlık unsuru haline gelmesi ile birlikte tahıl politikaları, milli güvenlik politikalarının bir parçasını temsil eder hale gelmiştir. Bu noktada tahıl üretimine ve ihracatına ev sahipliği yapan ülkelerin uyguladığı politikalar ve ticaret stratejileri dünya gıda güvenliği ve istikrarı açısından önemli hale gelmiştir.

Rusya'nın 2000'li yıllardan itibaren uyguladığı önce tarımsal üretimi arttırarak kendine yeterliliği sağlama, ardından dünya ihracatında söz sahibi olma hedefleri doğrultusundaki politikalar, geçtiğimiz 25 yıl içerisinde meyvesini vermiş, Rusya dünya buğdayının ana tedarikçisi olma unvanını elde etmiş, dünya buğday ihracatının dörtte birini tek başına sağlar duruma gelmiştir.

Pandemi, iklim değişikliğinin neden olduğu şiddetli kuraklık ve son olarak Rusya-Ukrayna savaşı, peş peşe üç yıl içinde, 2020, 2021 ve 2022 yıllarında gerçekleşmiş, gıda krizi ve gıda enflasyonu söylemleri tüm dünyada yükselmiş, stratejik gıda hammaddesi olarak tanımlanan tahılların tedarik edilmesi konusunda yaşanan endişe, küresel

politikalarından kopuşu başlatmış, ulusal politikalara öncelik verme ve korumacılık eğilimi ortaya çıkmıştır. Özellikle dünya buğday ticaretinin %33'ünü birlikte gerçekleştiren iki önemli tahıl üreticisi ülke arasında başlayan bir sıcak savaş ve ürün arzındaki aksama dünyada fiyatları eşi görülmemiş bir seviyeye çıkarmış, gıda güvenliğini tehdit eder hale gelmiştir.

Bu çalışmanın amacı, 2000'li yılların başından bu yana tahıl üretimini ve ihracatını arttırmayı hedef olarak ortaya koymuş olan Rusya'nın, bugün geldiğimiz noktada, bu hedefine ulaşmış olmasıyla birlikte, son birkaç yılda yaşanan pandemi, savaş gibi olağanüstü koşulların da etkisiyle tahıllar üzerinden küresel piyasaların işleyişini nasıl değiştirdiğini göstermek de oluşan yeni düzenin içeriğini ortaya koymaktır. Oluşan yeni düzende, geleneksel olarak tahıl üreticisi olan ülkelerde piyasa-üretim-ticaret ilişkisi devlet-üretim-ticaret ilişkisine evrilmeye başlamıştır. Serbest piyasa işleyişini benimseyen devletlerde müdahale, regülasyon ve korumacılık gibi kavramlar, ekonomi politikalarında yeniden duyulmaya başlanmış; devletler, gıda arz güvenliğini kontrol altında tutmak üzere yeniden kamusal müdahale araçlarına başvurmaya başlamışlardır. Sübvansiyonlu gıda temini ve satışı, devletin müdahale alımlarını ve fiyatlarını arttırması, dış ticaretle ilgili yapılan sık ve radikal düzenlemeler bu sürecin başlıca örnekleridir. Ayrıca bu örnekler, tahıl üreten-tüketen ülkelerde eş zamanlı uygulanmıştır.

Tahıl üretiminin yapılabildiği ülkelerde üreticilere artan maliyetler karşısında üretimi sürdürebilmeleri için devlet destekleri sağlanmaktadır. Tahılda dışa bağımlı ülkeler ise, arazi kiralama, sözleşmeli üretim ya da uzun yılları kapsayan tedarik sözleşmeleri ile arz güvenliğini garanti altına almak istemektedir. Ulusal veya bölgesel tahıl rezervleri, stratejik enerji rezervleriyle neredeyse eşdeğer bir stratejik öneme sahip görülmektedir. Bu kapsamda ülkelerin ulusal politik gündemlerinde "arz güvenliği, gıda güvenliği" kavramları

sıklıkla yer almakta, bir milli güvenlik sorunu olarak dile getirilmektedir.

Arz güvenliği tartışılırken, küresel tahıl piyasalarının temel yapıtaşlarından biri olan emtia borsalarında tahıl ürünlerinin finansal yatırım aracı olarak işlem görmesi meselesi, çeşitli platformlarda tartışmaya açılmakta, fiyat hareketlerinin alışılmadık şekilde arttığı dönemlerde uluslararası borsalarda bizzat borsa organları tarafından fiyat hareketlerine limitler getirilmektedir.

Devletler ve şirketler, uzak rotalarda üretim ve yatırım tercihlerini sorgulamakta, üretim ve tedarikin yakın bölgelere kaydırılması eğilimi yaygınlaşmaktadır. Bu eğilim bölgeselleşme ve çok kutupluluğu desteklemekte, stratejik gıda hammadde olan tahıl ticaretinde küresel ilişkiler yerine ikili anlaşmalar yaygınlık kazanmaktadır. Rusya-Ukrayna savaşı sonrası Batı'nın Rusya yaptırımları çerçevesinde, Rus tahılını pazarlayan çok uluslu şirketler, Rusya'dan çekilmekte, bunların yerini giderek ölçeği büyüyen hükümet destekli yerli tahıl şirketleri almaktadır.

Tüm bu örnekler, henüz planlı ve kararlı bir değişim olarak değerlendirilmese de küresel olandan ayrıran yeni bir düzenin parçasıdır. Ulusal olana ve kamusal olana dönüş eğilimi başlamış, piyasanın aşamadığı kriz zamanları, bir üst yapının varlığına ihtiyaç duymuştur. Bundan sonraki süreçte gıda güvenliği, iklim değişikliği ve kendine yeterlilik gibi yapısal çözümler bekleyen konularda sistematik ve uzun vadeli politika tercihlerinin yapılması gerekmektedir (Bayırbağ, 2020, s. 37). Bu kapsamda gıda politikalarının önümüzdeki yıllarda öneminin artacağına istinaden gıdanın disiplinler arası bir yaklaşımla çalışılması gerektiği, bunun önemli bir politika alanı olduğu ve yalnızca belirli disiplinlerden gelen çözüm arayışlarının eksik kalabileceği değerlendirilmektedir. Nitekim pandemi ve savaşın dışında iklim değişikliği meselesi, tahıl üretim ve tedarik süreçlerini ve gıda güvenliği politikalarını doğrudan etkilemekte her ülkenin kendi

gerekliliklerine göre ulusal gıda politikalarını kapsamlı bir şekilde yenden üretmesi gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Tahıl üretimi/verimi/tedariki, su kıtlığı/su yönetimi, teknolojik gelişmelerin tarımsal üretime entegrasyonu, kentsel alanlarda tarımın yapılabilirliği ve sürdürülebilir enerji, önümüzdeki süreçte gıda politikalarının temel yapı taşları olacaktır. Artan sıcaklıklar, verimin olumsuz etkilenmesi riski, artan su ihtiyacı, su kıtlığı, verim/ üretim artışında alternatif arayışlar, tarımda teknolojik yatırımların önemini daha fazla arttıracak, hem ürün hem de toprak verimini sağlayacak alternatif teknolojilerin çalışılması gerekliliği ortaya çıkacaktır. Akıllı tarım teknolojileri, genetik modifikasyon, yapay zeka, otomasyon, iklim adaptasyon teknolojileri gibi pek çok gelişmenin tahıl üretimi ile ilişkilendirilmesi, ulusal tarım ve ticaret stratejilerinde çok boyutlu bir politika alanına ihtiyaç duyacaktır.

Rusya'nın buğday ticaretindeki konumu, küresel gıda politikalarına alternatif, devletin başat olduğu bir piyasa inşa etse de küresel ölçekte ithalatçı ülkeler için gıdaya bağımlılığı yeni bir düzlemde inşa etmenin tehlikesini de barındırmaktadır. Bu nedenle, bilhassa ithalatçı ülkeler açısından üretim ve verimi arttıracak yeni teknolojilerin geleneksel tarım sistemlerine entegrasyonu, yeni düzende gıdada kendine yeterli güçlü ulus devletlerin yükselmesi açısından önemli görünmektedir.

Kaynakça

- Atlantic Council. (2020). Ban On Farmland Sales To Foreigners Risks Starving Ukraine of Investment. <https://www.atlanticcouncil.org/blogs/ukrainealert/ban-on-farmland-sales-to-foreigners-risks-starving-ukraine-of-investment/>, Erişim: 20.06.2024
- Avrupa Komisyonu. (2023). EU-Ukraine Solidarity Lanes. https://eu-solidarity-ukraine.ec.europa.eu/eu-assistance-ukraine/eu-ukraine-solidarity-lanes_en, Erişim: 05.09.2023
- Bayırbağ, M. K. (2020). Fırtınanın Gözünde: Zor Zamanlarda Kamu Politikası Analizi. İçinde C. U. Çiner (Ed.), *Türkiye’de Kamu Politikaları: Güncel Konular ve Eğilimler* (ss. 35-48). Ankara Üniversitesi Yayınları No: 685.
- BBC. (2023). Putin'den Tahıl Koridoru açıklaması: Anlaşmanın yenilenmesi için yaptırımlar kalkmalı, 6 Afrika ülkesine tahıl sevkiyatı yakında başlayabilir. <https://www.bbc.com/turkce/articles/cy9wn8nwk2ko>, Erişim: 03.09.2023
- Bedirhanoglu, P. (1999). Asya Krizinden Rusya’ya. *Birikim*, 119. 81-87.
- Beyaz, Z. (2019). Ekonomi Politik Perspektiften Finansallaşma ve Finansal İçerilme Sürecinde Dijital Teknolojilerin Yeri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(38). 99-117.
- Bıçakcı, S. (2019). Hibrit Savaş. *Güvenlik Yazıları Serisi*, No. 33. https://trguvenlikportali.com/wpcontent/uploads/2019/11/HibritSavas_SalihBicakci_v.1.pdf, Erişim: 11.04.2024
- BloombergHT. (2022). Oxfam’dan Servet Vergisi Çağrısı. <https://www.bloomberght.com/oxfam-dan-servet-vergisi-cagrisi-2306966>, Erişim: 25.05.2022
- Bonanno, A. (2016). The Financialization of Agriculture and Food in the Context of the Neoliberal Restructuring: Primary Characteristics and Basic Contradictions. *Estudios Rurales*, 5(10). 1-17.
- Childe, G. V. (2009). *Tarihte Neler Oldu?* (5. baskı). (A. Şenel ve M. Tuncay, Çev.). Kırmızı Yayınları.
- Claessen, H. J. M., ve Skalnik, P. (1993). Sınırlar: Erken Devletin Başladığı ve Sona Erdiği Noktalar. İçinde H. J. M. Claessen ve P. Skalnik (Ed.), *Erken Devlet (Kurumlar, Veriler, Yorumlar)* (ss. 277-300). (A. Şenel, Çev.). İmge Kitabevi Yayınları.
- Clapp, J. (2015). ABCD and Beyond: From Grain Merchants to Agricultural Value Chain Managers. *Canadian Food Studies*, 2(2). 126-135.
- Clapp, J. ve Isakson, S. R. (2021). Speculative Harvests: Financialization. *Food and Agriculture, Agrarian Change and Peasant Studies* (2. basım). Practical Action Publishing.

- Demirdöğen, A. ve Olhan, E. (2014). Türkiye ve Rusya Tarımsal Ticaretinin Politika Değişimi Açısından Değerlendirilmesi. *Tarım Ekonomisi Dergisi*, 20(2). 101-111.
- Diamond, J. (May 1987). The Worst Mistake in the History of the Human Race. *Discover Magazine*, <https://web.cs.ucdavis.edu/~rogaway/classes/188/materials/Diamond-TheWorstMistakeInTheHistoryOfTheHumanRace.pdf>, Erişim: 12.06.2024
- Donley, A. (2021). The Fall and Rise of Russian Wheat. https://www.world-grain.com/articles/16273-the-fall-and-rise-of-russian-wheat?e=guler.unlu@tmo.gov.tr&utm_source=World+Grain+Daily&utm_medium=Newsletter&oly_enc_id=5568C6123045J4Y, Erişim: 29.12.2021
- Durden, T. (2021). Kissinger Warns Washington: Accept New Global System Or Face A Pre-WWI Geopolitical Situation. <https://www.zerohedge.com/geopolitical/kissinger-warns-washington-accept-new-global-system-or-face-pre-wwi-geopolitical>, Erişim: 23.03.2022
- European Parliament. (2024). Ukrainian Agriculture: From Russian Invasion to EU Integration. [https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI\(2024\)760432_EN.pdf](https://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2024/760432/EPRS_BRI(2024)760432_EN.pdf), Erişim: 12.06.2024
- FAO. (1996a). Rome Declaration on World Food Security. World Food Summit. 13-17 Kasım 1996. Roma. İtalya. <https://www.fao.org/4/w3613e/w3613e00.htm>, Erişim: 05.03.2023
- FAO. (1996b). Food and International Trade. Technical Background, <https://www.fao.org/4/w2612e/w2612e12.htm>, Erişim: 25.03.2023
- FAO. (Haziran 2006). Food Security. FAO Policy Brief. Sayı 2. https://www.fao.org/fileadmin/templates/faoitaly/documents/pdf/pdf_Food_Security_Coept_Note.pdf, Erişim: 01.03.2023
- FAO. (2024). Gıda Fiyatları Endeksi, <https://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>, Erişim: 15.06.2024
- FAOSTAT. (2024). <https://www.fao.org/faostat/en/#data>, Erişim: 15.06.2024
- Financial Times. (2023). BlackRock chief Larry Fink says Ukraine war marks end of globalisation. <https://www.ft.com/content/0c9e3b72-8d8d-4129-afb5-655571a01025>, Erişim: 01.08.2023
- Gimenez, E. H. (2011). Food Crises, Food Regimes and Food Movements: Rumblings of Reform or Tides of Transformation?. *Journal of Peasant Studies*, 38(1). 109-144.
- Güler, M. Ç. (2024). Rusya tahıl savaşını kazanıyor mu?, <https://www.aa.com.tr/tr/analiz/gorus-rusya-tahil-savasini-kazaniyor-mu/3183237>, Erişim: 04.04.2024

- IATA (International Air Transport Association). (2024). *Annual Review*. <https://www.iata.org/en/publications/annual-review/>, Erişim: 19.06.2024
- İnalçık, H. (2020). *Devlet-i Aliyye: Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I* (66. basım). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Levy, J. I. (2006). Contemplating Delivery: Futures Trading and the Problem of Commodity Exchange in the United States, 1875–1905. *The American Historical Review*, 111(2). 307-335.
- McMichael, P. (2009). A Food Regime Analysis of the World Food Crisis. *Agriculture and Human Values*, 26. 281-295.
- Meyer, G. ve Authers, J. (2015, 3 Haziran). Investment: Revaluing Commodities, *Financial Times*, <https://www.ft.com/content/a6ff2818-094c-11e5-8534-00144feabdc0>, Erişim: 03.05.2022
- Miller Magazine. (2020, 7 Haziran). Russia's VTB acquires remaining 30% of grain trader Miro. <https://millermagazine.com/blog/russias-vtb-acquires-remaining-30-of-grain-trader-miro-3721>, Erişim: 01.06.2024
- NASA. 2024. Extreme Weather and Climate Change. <https://science.nasa.gov/climate-change/extreme-weather/>, Erişim: 15.06.2024
- NCSP (Novorossiysk Commercial Sea Port). (2019). https://www.nmtp.info/en/holding/press-centre/news/news_detail.php?ID=8960, Erişim: 18.05.2024
- OICA (International Organization of Motor Vehicle Manufacturers). (2020). <https://www.oica.net/category/vehicles-in-use/>, Erişim: 05.02.2021
- SeedWorld. (2024). GMO Product Control Law Passed by Ukrainian Parliament. <https://www.seedworld.com/europe/2023/08/29/gmo-product-control-law-passed-by-ukrainian-parliament/>, Erişim: 11.06.2024
- Scott, J. C. (2021). *Tahula Karşı: İlk Devletlerin Derin Tarihi* (3. baskı). (A. E. Pilgir, Çev.). Koç Üniversitesi Yayınları.
- Şahinöz, A. (1990). Yeşil Devrim ve Açlık Sorunu. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 8(1). 233-239.
- Şahinöz, A. (2011). *Neolitik'ten Günümüze Tarım Ekonomi ve Politikaları*. Turhan Kitabevi Yayınları.
- Tansey, G. (1994). Food Policy in a Changing Food System. *British Food Journal*, 96(8). 4-12.
- The Economist. (2018). Russia has emerged as an agricultural powerhouse, <https://www.economist.com/business/2018/12/01/russia-has-emerged-as-an-agricultural-powerhouse>, Erişim: 27.03.2024

- Timmer, C. Peter. (2008). Causes of High Food Prices. *Asian Development Bank Economics Working Paper Series*, No. 128.
<https://www.adb.org/sites/default/files/publication/28375/economics-wp128.pdf>, Erişim: 23.05.2022
- TÜİK. (2023a). Dünya Nüfus Günü 2023.
<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Dunya-Nufus-Gunu-2023-49688#:~:text=T%C3%BCrkiye%2C%2085%20milyon%20279%20bin,1%2C1'ini%20olu%C5%9Fturdu>, Erişim: 10.09.2023
- TÜİK. (2023b). Nüfus ve Demografi.
<https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=Nufus-ve-Demografi-109>, Erişim 17.08.2023
- UNDRR (United Nations Office for Disaster Risk Reduction). (2021). Human Cost of Disasters.
https://www.preventionweb.net/files/74124_humancostofdisasters20002019reportu.pdf, Erişim: 11.06.2024
- United Nations. (2021). World Population Prospects, <https://population.un.org/wpp>, Erişim: 13.12.2021
- United Nations. (2023). Population, <https://www.un.org/en/global-issues/population>, Erişim: 29.08.2023
- USDA (United States Department of Agriculture). (2024a).
<https://apps.fas.usda.gov/psdonline/app/index.html#/app/home>, Erişim: 01.06.2024
- USDA (United States Department of Agriculture). (2024b).
<https://www.ers.usda.gov/data-products/adoption-of-genetically-engineered-crops-in-the-u-s/recent-trends-in-ge-adoption/>, Erişim: 05.06.2024
- USDA (United States Department of Agriculture). (2024c). Economic Research Service, Feed Grains Yearbook. <https://www.ers.usda.gov/data-products/u-s-bioenergy-statistics/>, Erişim: 10.06.2024
- Wegren, S. K. (2010). Russia's Food Policies and Foreign Policy. *Demokratizatsiya The Journal of Post-Soviet Democratization*, 18(3). 189-207.
- Welsh, C. ve Glauber, J. (2024). Food as the "Silent Weapon" The Center for Strategic and International Studies (CSIS). <https://www.csis.org/analysis/food-silent-weapon-russias-gains-and-ukraines-losses>, Erişim: 04.04.2024
- World Trade Organization. (2022). National Foreign Trade Council: Strengthening the WTO and the global trading system.
https://www.wto.org/english/news_e/spno_e/spno25_e.htm, Erişim: 18.05.2022
- Worldbank. (2021). International Migrant Stock. <https://data.worldbank.org/indicator/SM.POP.TOTL>, Erişim: 08.02.2021

Worldbank. (2024). Rural Population.

<https://data.worldbank.org/indicator/SP.RUR.TOTL.ZS>, Erişim: 13.04.2024

World Grain. (2023). Russia, China expand agricultural trade. <https://www.world-grain.com/articles/19248-russia-china-expand-agricultural-trade>, Erişim 03.03.2024

YAZAR BEYANI

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma bilimsel araştırma ve yayın etiği kurallarına uygun olarak hazırlanmıştır.

Yazar Katkıları

Güler Ünlü: Katkı oranı (%100)

Çıkar Çatışması

Yazar açısından ya da üçüncü taraflar açısından çalışmadan kaynaklı çıkar çatışması bulunmamaktadır.